

SOÓS ISTVÁN

Szalay László, a Magyar Tudós Társaság titkára

A tizenkilencedik századi magyar közélet, történetírás és jogtudomány egyik kiemelkedő képviselőjének, Szalay Lászlónak az életében van egy alig több mint két és fél éves időszak, amelynek a tudós és államférfi életművét feldolgozó szakirodalom eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt. Ennek oka talán az, hogy pályájának ebben az utolsó szakaszában Szalay idejének nagyobb részét magyar történeti szintézise utolsó köteteinek kiadása, történeti kutatási eredményeinek ismertetése és közreadása mellett elsősorban a Magyar Tudós Társaságnál vitt „titoknoki” (titkári) munkája kötötte le, mely – sokoldalú munkásságát tekintve – talán nem tűnt olyan érdekesnek, hogy érdemben foglalkozzanak vele. A Szalayról írott életrajzokat, monográfiákat és stúdiumokat tanulmányozva ugyanis szembeszökő, hogy – a Magyar Tudományos Akadémia históriáját tárgyaló munkákkal ellentétben – csupán kisebb terjedelmű összefoglalások, elszórt megjegyzések szólnak az Akadémia történetében játszott jelentős szerepéről.

Szalay a neoabszolútizmus második évtizedének kezdetén vállalta a Tudós Társaság számos terhes feladattal járó titoknoki teendőjének ellátását, amikor az Akadémiának nehéz belpolitikai küzdelmek közepette komoly harcokat kellett megvívnia önállóságának megtartásáért, a magyar tudományos élet fellendítéséért, új tudományos szakágak létrehozásáért, a tudományok széles körű hazai elfogadtatásáért és népszerűsítéséért, valamint a külföldi tudományos társaságokkal való kapcsolatok ápolásáért, illetve elmélyítéséért.

Szalay titkárrá választása

A Magyar Tudós Társaság elnöke, gróf Dessewffy Emil 1861. december 21-én délután hat órára összehívta az Akadémia Igazgató Tanácsát, részint hogy „mivel az elnökválasztás az újabb szabályog [!] szerint három éve történvén, e három év letelt s elnöki jelöltek fölterjesztése iránt” intézkedjen, részint pedig hogy mivel „a titoknok [azaz Toldy Ferenc] az egyetemnél a magyar nyelv és irodalom tanárául nevezetvén ki, a lemondása által megürült titoknoki állomás szintén betöltendő és pedig vegyes ülésben”, új elnököt és új titkárt válasszanak. Továbbá „egy igazgatósági tag is választandó a feledhetetlen emlékezetű idősb Majláth György helyébe”.¹

¹ Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára és Információs Központ, Kézirattár (= MTAKK) K 1310. Igazgatósági ülések. 1861. dec. 21.–1862. febr. 26., 1863. jan. 14.–1864. jan. 24. Jegyzőköny-

Az ülésen először titkos szavazással az elnökök és az alelnökök megválasztására került sor. A három jelölt: Dessewffy, báró Eötvös József és gróf Károlyi György közül a szavazatok többségét (11) az addigi elnök kapta (Eötvös 8, Károlyi 5 voksot nyert). Másod- vagy alelnöknek Eötvöst, gróf Cziráky Jánost és Károlyit jelölték. Közülük az igazgatósági tagok Eötvösre 10, Czirákyra 8, míg Károlyira 6 voksot adtak.² Azaz a korábbi elnök és alelnök megmaradt hivatalában.

Ezt követően az Akadémia rendes, levelező és tiszteletbeli tagjai megválasztották a titoknokot. A választást megelőzően Toldy Ferenc a hallgatóságához intézett hosszú beszédében leköszönt a titkári tisztségről, amelyet 34 éven át töltött be. Távozási szándékát Toldy már az Akadémia 1861. július 15-én megtartott ülésén bejelentette, jelezvén, hogy a pesti egyetemen a magyar nyelv és irodalom tanárává nyert kinevezést. Az igazgatóság tudomásul véve Toldy döntését, még ezen az ülésen „a titoknoki állomás” tárgyában előterjesztést tett a Helytartótanácsnak, amely az Akadémia elnökségéhez idézett hivatalos értesítésében az új titoknok jelölését és megválasztását a következő akadémiai nagygyűlés elé terjesztette.³

Az Akadémia elnöksége és a tisztújításon jelen lévő tagjai egyöntetűen Szalay személyében vélték megtalálni azt az embert, aki sokirányú munkássága, alapos szakmai felkészültsége, kiterjedt hazai és külföldi politikai és tudományos kapcsolatai révén a legalkalmasabb lehet a titoknoki állásra.⁴ Amennyiben őt mégsem sikerült volna erre megnyerni, az Akadémia jegyzője és másodtitkára, Szalay barátja, Csengery Antal szívesen vállalta volna a titkári állást.⁵ Szalay jelölésében meghatározó szerepet játszottak hű elvbarátai és harcostársai, élükön Eötvössel, akit Szalay tudományos érdemei, a hazai és külföldi tudományos körökben való ismertsége és elismertsége mellett feltehetően az a személyes szándék vezérelt, hogy a hazatérése óta folytonosan anyagi, megélhetési nehézségekkel küzdő, adósságokkal terhelt barátján és annak családján a titoknoki állásért folyósítandó fizetéssel is segíthessen.⁶

vek. Tisztázatok. XXVIII.–XXXI. (1864. jan.) XXVIII. Igazgatósági ülés. 1861. december 21. Vö. erről még *Szalay Gábor*: Szalay Lászlóról. II. Budapesti Szemle 153. k. (1913) 434. sz. 233.

2 MTAKK K 1310. Igazgatósági ülés. 1861. december 21.

3 Ld. erről az Akadémia 1861. évi 15. ülésének a jegyzőkönyvét 222. sz. pont alatt és 1861. december 21-i elegendő ülés. MTAKK K 1360. Nagygyűlési jegyzőkönyvek. 1858–1863.

4 *M. Falk*: Ladislaus von Szalay's Leben und Wirken. Pest, 1866. 78.; *R. Várkonyi Ágnes*: Polgári és nemesi, racionális és romantikus tudománypolitikai elvek ütközőjén. In: *A Magyar Tudományos Akadémia másfél évszázada. 1825–1975*. Főszerk. Pach Zsigmond Pál. Akadémiai, Bp., 1975. 96.

5 *Szily Kálmán*: Arany János mint főtitkár. Akadémiai Értesítő 4. (1893) 6. füzet 330.

6 Szalay még svájci emigrációjából történt visszatérése előtt, 1855-ben egyik levelében így panaszkodott anyagi problémáiról Toldynak: „A’ sors úgy akarja, hogy negyven két éves koromban ott álljak vagy on’ dolgában hol a’ huszonkét éves ifju állott volt, – azzal a’ különbséggel, hogy most hitvesemről és gyermekeimről is kell gondoskodnom. Szeretném tehát tudni, lehet-e, szabad-e jövedelmi szempontból valamit várnom az Academiától, melynek jelen pénzügyi állásáról nincsenek adataim, s mellyről ennél fogva nem tudom, ha adhat-e évdíjt azoknak, kik még 1838-ban választottak rendes tagokká? Szeretném ezt azért is tudni, hogy már irodalmi vállalatokra ne kössem le összes időmet; hogy ebből annyit fen tartsak magamnak, mennyit az Academia’ ügyei netalán tőlem is igényelhesenek.” Szalay László Toldy Ferencnek. Rohrschbach, 1855. március 22. Ld. ezt: Szalay László levelei. Életrajzi vázlattal és megjegyzésekkel ellátva közrebozsátja Dr. báró

Szalay azonban attól tartva, hogy a titoknoksággal járó számtalan teendő szerfelett sok időt rabolna el tőle, és őt tudományos munkájában akadályozná, vonakodott elfogadni a számára igencsak megtisztelő jelölést. A jelölőbizottság tagjai azonban továbbra is kitarítottak amellett, hogy Szalay fogadja el a számára felkínált állást. Megígérték neki, hogy minden tekintetben meg fogják könnyíteni titoknoki munkáját, illetve segítséget nyújtanak neki abban. Csengery pedig barátilag felajánlotta Szalaynak, hogy kész a titoknoki feladatokból annyit, amennyit lehet, Szalaytól átvállalni. Szalay megfontolva a dolgot és látva a tagok részéről iránta megnyilvánuló jóindulatot, végül igent mondott a jelölésre.⁷ Erre utalt maga Szalay is, mintegy megerősítve az előbbieket, az Akadémia kisgyűlésében 1862. január 2-án tartott a beszédében: „jóakaróim úgy vélekedtek, hogy a teendők czélszerű felosztásának az leszen eredménye, hogy mind az akadémiának kárvallása, mind saját ügyeim hátráltatása nélkül fogok eljárhatni az új tisztszenben, s mintha csak azt mondták volna néha: ne akarj bölesebb lenni barátaidnál; aztán eszembe jutott, hogy már huszonnégy évvel ezelőtt, mint huszonnégy éves ifjú választatván e tisztszenet segédjegyzőjéül, mint ilyes, több éveken át az akademia színe előtt mértem magamat a tárgyakhoz, a tárgyakat magamhoz s tehát még sem vagyok egészen új ember e pályán; azon szíves fogadtatásról is megemlékeztem, melylyel hétévi hányatásaim után visszajövéen e tudományos Ithakába, tagtársaim által részesítettem, s mely engem újra szorosabban fűzött a társasághoz, és végre meggondoltam azt, hogy hivatalbeli társam azon férfiú [Csengery Antal] leszen, ki nekem tizennyolcz év óta politikai, irodalmi, személyes barátom s kivel az egy czélra közösen működöm mindig kedves dolog volt előttem, s íme elfogadtam a tisztszenet, köszönöm a megbecsülhetetlen bizodalmat, ajánlom magamat szíves hajlamukba, s a jó szándék díjául már most előre a hiányok elnézését kérem.”⁸

Az 1861. december 21-i délutáni elegyes ülésen, melynek egyetlen napirendi pontja a titkárválasztás volt, az elnököt, az alelnököt és a leköszönő titkárt is beleértve összesen 39 akadémiai tag volt jelen. A választás az erről készített jegyzőkönyv tanúsága szerint a következőképpen zajlott le. Az „új titoknok megválasztását” illetően felkérték az Akadémiának „az összes jelenlévő és szavazattal bíró tagjait [...], hogy szavazataikat, papírra írva”, adják le az elnökségnek. Megtartván a szavazás, a szavazatok összeszámlására, báró Vay Miklós elnöklelte alatt, Deák Ferenc, Erdélyi János, Fogarasi János és Kiss Károly rendes tagok küldettek ki.” Vay a szavazatszámlláló bizottság tagjaival együtt rövid időn belül visszatért a terembe, és bejelentette, „hogy titoknokul csupán két szavazat ellenében, mondható egyhangúságával Szalay László rendes tag lett megválasztva. E szerint Szalay László rendes tag csaknem általános egyérteműséggel elválasz-

Szalay Gábor. A Magyar Tudományos Akadémia támogatásával. Bp., 1913. 259. (A levél eredeti-jét ld. MTAKK Magyar Irodalmi Levelezés [= M. Irod. Lev.] 4-r. 93. sz.)

7 *Falk, M.*: i. m. (4. jz.) 78.

8 MTAKK K 1427. Kisgyűlési jegyzőkönyvek. 1862. Heti ülések jegyzőkönyve. A beszédet teljes terjedelmében ld. még *Csengery Antal: A Magyar Tudományos Akadémia. 1862. Január – Február.* Budapesti Szemle 14. (1862) 249.; Magyar Tudományos Akadémia. Pesti Napló 13. (1862) 3. sz. [1.]; vö. erről még *Szalay G.*: i. m. (1. jz.) 234.

tott titoknoknak lőn elnökileg kijelentve s a jelen volt összes igazgatási és akadémiai tagok kitörő éljenzése között. Mely eredmény midőn az alapszabályok értelmében fölterjesztetni elhatároztatott, egyszersmind elnökileg tudomásra adadni rendeltetett, az elválasztásnak ennél az akadémia sem tekintélyesebb, sem méltóbb kezekre nem bízható ügyeinek vezetését.”⁹

Az Akadémiának a Magyar Nemzeti Múzeumban másnap, 1861. december 22-én tartott nagygyűlésén Dessewffy Emil elnök beszédében említést tett az új tagok és a titoknok megválasztásáról: „Munkásaink közül intézetünk legrégibb tagját, Toldy Ferencz urat látandják az akadémia tisztviselői sorából kilépni. [...] Helyét a titoknoki széken, az igazgató tanács és akadémia közös választással egy kitünő férfiú által kívánta pótolni. Elég Szalay László urat megneveznem, hogy e választást minden hazafi, s a tudomány és irodalom minden barátjának helyeslése igazolja.”¹⁰

Szalay az Akadémia 1862. január 2-i, Kubinyi Ágost elnöklete alatt megtartott kisgyűlésén a következő szavakkal mondott köszönetet tagtársainak megválasztásáért és az iránta táplált őszinte bizalomért: „Engedje meg a tisztelt Társaság, hogy mielőtt a titoknoki széket elfoglalom, néhány szót intézhessek pályatársaimhoz, választóimhoz. Az akadémia a nemzetnek első tudományos intézete. Ennek tagjává választatni nagy megismerése az érdemnek; ily érdemes férfiak által titoknokká választatni nagy jele a bizodalomnak. E bizodalom bárkinek is nagy kitüntetés lett volna, csekély személyemre nézve kétszeresen az. S én mégis haboztam, ha szabad-e, ha kell-e e széket elfoglalnom; haboztam épen azért, mert kitüntetés. «Noblesse oblige», mondja a franczia. Kitüntetéssel kötelességek járnak. S én talán nem leszek képes, kötelességeimet az akadémia megelégedésére betölteni, én, ki magamat gyengének érzem, kinek magánviszonyai parancsolják, hogy ezentúl is az akadémia ügyein kívül több rendbeli egyéb tárgyakkal foglalkodjék, s kinek nagy érdemű előde [azaz Toldy Ferenc] [...] a tudomány több ágaiban lévén jártas s mindig éber buzgalommal és harmincz évi pályá avatottságával s tapintatával járván el az intézet ügyeinek kezelésében – ez utód fogyatkozásai annál érthetőbbek lesznek. Ezeknek tekintetbevétele azt látszott tanácsolni, hogy eddigi rendes tagi kötelességeim teljesítésére szorítkozzam. [...] köszönöm a megbecsülhetetlen bizodalmat, ajánlom magamat szives hajlamukba, s a jó szándék díjául már most előre a hiányok elnézését kérem.”¹¹

Az ülésről készült jegyzőkönyv tanúsága szerint Szalay beszédét „kitörő éljenzés kísérte az összes jelen volt tagok részéről, kifejezése azon tiszteletnek, szeretetnek és közbizodalomnak, mely Szalay László rendes tagban, mint elnök úr megjegyzé, hazánk első tudósát ültetett az akadémia titoknoki székébe”.¹² A kisgyűlésben Szalay beszédét követően felolvasták a helytartó Budán 1861. december

9 MTAKK K 1360. Nagygyűlési jegyzőkönyvek. Elegyes ülés.

10 A Magyar Tudományos Akadémia 1861. dec. 22. tartott Ünnepélyes Közülésének hivatalos tárgyai. Pest, 1862. (A M. Tud. Akadémia Évkönyvei X. kötet II. darab) 6–7.; *Csengery Antal*: A Magyar Tudományos Akadémia. Budapesti Szemle 13. (1861) 381.

11 MTAKK K 1427. 1862.; *Csengery A.*: MTA 1862. jan.–febr. i. m. (8. jz.) 249.

12 MTAKK K 1427. 1862.; *Csengery A.*: MTA 1862. jan.–febr. i. m. (8. jz.) 249.

27-én kelt (14375. számú), az Akadémia elnökéhez intézett levelét, amelyben az Akadémia 1858. évi megújított alapszabályának 31. §-a értelmében Szalay megválasztását elfogadta.¹³ Szalay titoknokká történt megválasztásával tagja lett az igazgatótanácsnak. Dessewffy a tanács 1862. február 26-án megtartott ülésén mutatta be az új titoknokot, „a ki rövid megszólítást intézett a tekintetes igazgató tanácshoz, ismételten köszönetet mondva a bizalomért s elnezésért esedezve a jövőben, foglalá el székét az igazgató Tanácsban, mely szíves éljenzésben fejezte ki újólág az újdön választott tisztviselő iránt bizodalmtát”.¹⁴

Szalay anyagi helyzete az Akadémia titoknoki állásának elnyerésével jelentősen javult. A Tudós Társaság rendes tagjai, így Szalay is, az Akadémia 1858. évi új alapszabálya értelmében „az évi pénzalaphoz képest 800, 500 vagy 300 forintot” kaptak munkájukért. Mégpedig úgy, hogy „egyhatoda a fizetett rendes tagoknak a legmagasb, kéthatoda közép, három hatoda az alsóbb évdíjfokon állt”. Szalay 1862-ben a rendes tagságért járó évi 800 forinton felül a titoknoki teendők ellátásáért 500, majd 1863-tól 800 forintot húzott.¹⁵

13 MTAKK K 1427. 1862.; *Csengery A.*: MTA 1862. jan.–febr. i. m. (8. jz.) 249.

14 MTAKK K 1310. Igazgatósági ülések. XXIX. Igazgatósági ülés. 1862. február 26.

15 MTAKK K 1310. Igazgatósági Ülések Jegyzőkönyve. XXX. (1863. január 14–15.); *A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei. MDCCCLXIII. A M. Tud. Akadémia rendeletéből közléteszi Csengery Antal. I. Pest, 1863. (= MTA Jegyzőkönyvei 1863.) 8. – Falk Miksa szerint titoknoki munkájáért Szalay évi 1200 forint fizetésben részesült (i. m. [4. jz.] 83.). – Jóllehet ezek a pénzbeli juttatások, valamint a történeti tanulmányaiért és műveiért kapott honoráriumok (így nagyívű történeti szintézise, a *Magyarország története* 1862-ben megjelent V. és VI. kötetének füzeteiért kapott 200 arany akadémiai nagyjutalom) némileg enyhítettek Szalay anyagi gondjain, a betöltött magas akadémiai tisztségéhez, egyáltalában társadalmi állásához mérten azonban meglehetősen szerény jövedelmet jelentettek számára, és családját továbbra is szűkös körülmények között tudta csak eltartani. (Az Akadémia Philosophiai és Történettudományi Osztályának indoklása szerint a nagyjutalom Szalaynak ítélésével nemcsak jeles történetírói munkásságát kívánták elismerni, de az Akadémia titoknoki állásában kifejtett elévülhetetlen érdemeit is: „[...] e kítűnő írói érdemet ugyanazon férfiuban ismételve koszorúzza meg: egyszersmind egy szép kötelességet teljesít, buzdítólag hatván ama nagy munka közepett, melyre jutalmazott rendes tag annyi lelkiismeretességgel és lankadatlan buzgalommal munkálkodik”. MTA Jegyzőkönyvei 1863. 29–30.; vö. még: Vázlatok a Magyar Tudományos Akadémia félszázados történetéből. 1831–1881. Athenaeum, Bp., 1881. 101.; *R. Várkonyi Ágnes*: A Magyar Tudományos Akadémia a polgári tudományosság útján. In: *A Magyar Tudományos Akadémia i. m. [4. jz.] 101. – Szalay Magyarország történetéről írott nagyívű monográfiájáért mindössze 700 forintot kapott. Ld. erről Falk, M.: i. m. [4. jz.] 82.) Legjobb barátja és harcostársa, Eötvös József, a felette tartott emlékbeszédben szomorúan állapította meg: „Szalay szegény volt, s ámbár rendkívüli tehetségei mellett, s az állásban, melyet elfoglalt, csak tőle függött, hogy helyzetét megváltoztassa, szegény maradt, mint kedélyes modrában egyszer mondá, ez volt az egyetlen luxus, melyet magának engedett. A férfi, ki egész életét hazája közügyeinek s a tudománynak szentelé, nem talált időt, hogy családjának jövőjéről gondoskodjék, s 50 éves korában az Akadémia titoknoki fizetéséből, és rosszul díjazott, mert kevesektől vett munkáiból élt, csak a legnagyobb megerőltetéssel tartva fel függetlenségét, az által, hogy nagy munkáját félbeszakassza, történeti tanulmányait adta ki, s néha egyszerre öt sajtó alatt levő munkájának íveit javíttatá.” Emlékbeszéd Szalay László fölött b. Eötvös Józseftől. In: *A Magyar Tudományos Akadémia 1865. december 11. tartott ünnepélyes közgyűlésének hivatalos tárgyai. Pest, 1866. 40. (A M. Tudom. Akadémia Évkönyvei. Tizenegyedik kötet V. darab). Vö. erről még Falk, M.: i. m. (4. jz.) 83–84.***

Szalay titoknoki hivatalában tudománypolitikai célkitűzéseit részint az Akadémia régi-új elnöksége által képviselt elvek, részint az Eötvös József és köre által kidolgozott „modern, korszerű tudománypolitikai elveknek” az érvényre juttatása jegyében állította össze.¹⁶ Egyidejűleg követte Dessewffy Emilnek a Tudós Társaság nagygyűlésén meghirdetett tudományos programját, mely szerint az Akadémia tagjait tudományos munkájukban mindenekelőtt a haza és önmaguk iránti kötelességérzet, a „komoly időkhöz mért komoly elhatározottság” vezérelje, hozzátéve: „Fáradozzunk, dolgozzunk, híven és ernyedetlenül – tegyünk mindnyájan czélszerűen mindent, mi a valódi siker érdekében szükséges, és legyünk meggyőződve, hogy a természet öröktörvényei szerint, még a rideg idő is megtermi a maga gyümölcsét.”¹⁷

Szalay a Dessewffy által megfogalmazottak szellemében fogott hozzá titoknoki munkájához. Őszintén hitt a tudomány kultúrateremtő erejében, abban, hogy a tudományok magas színvonalú művelésével az emberiség, s benne a magyarság is, egy szebb jövőt építhet. Ennek elérésében az Akadémiának alapvető és döntő szerepet szánt. A Tudós Társaság 1862. évi működéséről és eredményeiről készített jelentésében, visszatekintve az előző század és saját évszázada első harmadának magyar akadémiai törekvéseire, többek között kritikusan megállapította, hogy az Akadémia nem mindig töltötte be maradéktalanul azt a szerepet, amelyet a magyar társadalom remélt, illetve elvárt tőle: „Egy időben úgy látszott, mintha rokonszenvét valamennyire megvonná tőle [ti. az Akadémiától] a közvélemény, mintha némi hatalma volna olyas szemmel nézni testületünket, mely a tárgyakat könnyen ferdeknek láttatja. Ez annál fogva is történhetett, mert intézetünk valószínűleg nem járt mindig és mindenben a leges-leghelyesebb ösvényen; de történhetett azért is, mert a politikai reform nagyszerű megindulásának gyurusában az egyik ügy fontossága háttérbe sodorta a nem kevésbé fontos ügyet. De következett az 1848-ki év, s ezt követte 49, és a nemzet egy őszi reggel parlagon, letarolva látta a mezőt, látta, hogy a mit kegyelt, majdnem minden porba sujtatott.” A hazának ebben a válságos állapotában a „romokból alig magaslott ki egyikét oszlop, istenfőkkel koszorúzva deus terminusokként még e holt-tengeri sivatagban is, az útnak a megtett útnak s a megteendőnek egyiránt jelzésére szolgálók – köztök az akadémia”. A hazafias közvélemény ezután ismét bizalommal fordult a tudós testülethez: „Nemcsak azért, mert a tanulmányok, mint az örök szózatosságu ajkak már évezredek előtt hirdették »in adversitatibus solatium praebent«; nemcsak azért, mert a tudomány teje hatalmas orvosság, mely mérges kórságokat is meggyógyít; hanem azon oknál fogva is, mivel ezen időszakban, midőn egy részt méla fájdalommal magunkoz öleltük a multnak minden emlékeit, s midőn más részt a sors oceánján tovább és tovább ismeretlen partok felé hanyattatott hajónk; az akadémia noha a napi politikával, mint körén kívül esővel, nem foglalkodva, volt természetesb comitiumunk, az akadémia, mely mint a magyar nyelv akadémiaja, a magyar nemzetiségben s ezzel

16 R. Várkonyi Á.: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 96.

17 Csengery A.: MTA i. m. (10. jz.) 381.

összes állami életünkben gyökeredzik; mint a tudományok magyar akadémiaja pedig a jövő felé vitorlázásunknál az ép erőt, tehát a tudást, nem a schematologiai csontvázat kívánta a kormányhoz.”¹⁸

Szalay a polgárosodás elkötelezett híveként beszámolójában szenvedélyesen ostorozta a romantikusokat, akik a nemzet különleges erényeit, dicső múltját állították a tudománnyal, a polgárisodással szembe. Ugyanakkor öntudatosan és büszkén vállalta magyarságát, nemzetét nem tartotta alábbvalónak a nyugati nemzeteknél, és határozottan elutasította azokat a nyugatról érkezett nézeteket, melyek szerint a nyugatiak „felebbvalók” a keletieknél, és kultúrájuk úgymond magasabb rendű: „Ők némi reliefet akarnának képeztetni a mi munkáinkkal a művészet s irodalom európai műveinek.” A magyarság nemcsak eredeti, nagyszerű alkotásokat kíván létrehozni, de már eddig is alkotott ilyeneket. Szalay ebben Eötvös álláspontjára helyezkedett, kijelentve: „nincsenek alsóbb- és felsőbbrendű nemzetek”.¹⁹

Szalay a tudományok magas színvonalú művelésében látta a fő biztosítékát annak, hogy a magyarság a nagy és művelt európai nemzetek sorába léphessen. Azaz a magyar nemzet számára az előrehaladásban, abban, hogy a műveltség magasabb fokára léphessen, nem lehet külön út. Oda csak Európával közösen érhet el. Ennek a fejlődésnek azonban egyik legfőbb feltétele a magyarság polgárisodása: „Az európai polgárisodás minél bensőbb tényezőjévé válunk, sajtáságaink, a bennünket magyarrá, magyar nemzeté idomító sajtáságok megőrzésével, ebben rejlik fennmaradásunk legszilárdabb biztosítóka, ezen fáradozik fennállása óta híven, ernyedetlenül az akadémia. Kelet népe vagyunk, tanusítja ezt mind belső mind külső életünk typusának egynél több vonása; tanusítja erünknek lüktetése, lelkünknek annyi viszontagságok után is ifjúsága, nyelvünk, érzelmi világunk zománca, melyet hogy fölismerjünk, rátette ujját Széchenyi, midőn nyugotról jövő némi sodró áramlástól féltett bennünket. De nyugot népe is vagyunk, – azért fogadtattuk el magunkat kilenczfél századdal ezelőtt a nyugoti egyházba; nyugot népe is vagyunk, azért hatott át hozzánk oly gyorsan, oly terjedelmesen, oly tartósan a reformatio; nyugot népe is vagyunk, azért bírjuk már századok óta az államéletnek Nyugot-Európában kifejlődött szabad institutióit; nyugot népe is vagyunk, azért ismertük kalauzunkul hosszú éveken át intézetünk alkotóját, őt a nyugoti polgárisodás fényes példányát.”²⁰ Mindazonáltal a magyarságban olyan nemzetet látott, amelynek küldetése, hogy „a nyugati civilisatio kincseit szállítja Keletre”.

18 Szalay titoknoki előadása az Akadémia 1863. január 17-i közgyűlésén (= Titoknoki előadás 1863). Ld. ezt: *A Magyar Tudományos Akadémia 1863. januarius 17. tartott ünnepélyes közülésének hivatalos tárgyai*. Pest, 1863. 3–4.; *Csengery Antal*: Magyar Tudom. Akadémia. Budapesti Szemle 16. (1863) 346–350. A beszédet idézi német fordításban *Falk, M.*: i. m. (4. jz.) 79., ismerteti *Szalay G.*: i. m. (1. jz.) 234.

19 Titoknoki előadás 1863. 4–5.; *R. Várkonyi Á.*: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 96.

20 Titoknoki előadás 1863. 5–6.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 348.; Szalay László titoknak előadása az akadémia történetéről 1862-ben. *Pesti Napló* 14. (1863) 14. sz. [1.]. Vö. erről még: *Halász Gábor*: Szalay László. *Nyugat* 32. (1939) 3. sz. 148–149.; *R. Várkonyi Á.*: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 96.

Ez azonban még várat magára, mivel a „caraván még nem indult meg, még nem izzad a drága teher alatt”.²¹ A magyar tudományos élet fellendülését, európai színvonalra emelését, a magyar kultúrkincsek külföldön történő szorgalmas felkutatását, „s általában tudományosságunk érzékenyebb hézagainak kitöltését” az ifjabb tudós nemzedéktől várta: „Még sok szerezni való érdem van hátra – mondá a bardus az ifjak chorusának – fel! számotokra virít a borostyán; érdemeljétek meg!”²²

Szalay az 1863. évi titkári beszámolójában megfogalmazott gondolatokat a következő évben az Akadémia 1863. évi működéséről és eredményeiről tartott jelentésében továbbfűzte, ismételten hangsúlyozva, hogy a nemzet tudományos és kulturális felemelkedésére kizárólag egyetlen út kínálkozik, mégpedig a tudományok magas színvonalú művelése: a „királyok számára nincs külön út a mathesis megtanulására: a magyar nemzet számára nincsen külön út a műveltség magasabb fokáig eljuthatásra”. Feleslegesnek tartotta azokat az aggodalmakat, melyek szerint a nyugati műveltség hazai elterjedésével a magyarság elveszítené „eredetiségét”. Ezek az „aggodalmaskodók” szerinte akaratlanul is abba a hibába esnek, „mint a tájékozatlan külföldiek, akik csak az egzotikumot látják a magyarságban, egysorba helyezve a cserkeszek, baszkok, gaélek romantikus világával. Pedig ami magyarrá teszi a magyart, a nyelven kívül éppen az ösztön, ami nyugatra viszi és alkotásainak európai színvonalat ad, hogy nagy legyen a harc és nagy legyen a béke műveiben. Typusának minden egyéb csak másodrendű jelenség. Közülök mellyek az üdvösek a kegyeletesen megőrizendők, kifejlesztendők, azt minnen magunk fogjuk meghatározni, külön választva tőlük azokat, amelyeknek egynémelyike nem hogy typusához tartoznék, csak kívülről hozzá tapadt valami, mi a génusz szárnyacsattogását akadályozza; egy némelyike éppen nem nemzeti, hanem csak olyan talaj íz, mint Itália azon földéé, melyről azt tudták a régiek, hogy keserű ízet az ott termett mézre is elragasztja.”²³

A műveltség magasabb fokára emelkedésben és egyúttal az európai művelt nemzetekhez felzárkózásban a Magyar Tudós Társaság tevékenysége és tagjainak tudományos munkássága alapvető garanciát jelent. Szalay szerint – az Akadémiát kritizáló véleményekkel szemben – lehet bízni az Akadémia munkájában, az általa képviselt tudományosságban, illetve ennek értékteremtő erejében. „Nem az alajos ügyesség, mely zsoldért azt a szolgálatot teszi bármely hatalomnak, melyet az álnok banqueroutiernek teszen a könyvhamisító czimbora – hanem a való tudomány az, melyről hirdette a bölcs, hogy Isten áldása a nemzet homlokán; hogy frigyese az erénynek; hogy hajnal csillaga a szabadságnak, az lévén fő feladata az Académiának, senki se féltse tőle a nemzet ép, egészséges életét, senki se tartson attól, hogy a nyomok, melyeken megindult, tévútra vezetnek.”²⁴

21 Titoknoki előadás 1863. 9.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 348–349. Vö. erről még *Halász G.*: i. m. (20. jz.) 149.

22 Titoknoki előadás 1863. 9.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 349–350.

23 Szalay 1864. január 24-én elmondott titoknoki előadása (= Titoknoki előadás 1864). A Magyar Tudományos Akadémia ünnepélyes évi közgyűlése Pest, január 24. Pesti Napló 15. (1864) 19. sz. [12.]. A beszédet idézi német fordításban *Falk, M.*: i. m. (4. jz.) 79–81.

24 Titoknoki előadás 1864. 9.

Szalay titoknoksága a „polgári tudományosság térhódításának” az időszaka az Akadémián. Szorgalmazta a „tudományos társadalomismeret alapjainak állami szintű megszervezését”, és meggyőződéssel hirdette, hogy az ország más nemzetek helyzetét és törekvéseit csak mélyreható történeti vizsgálatok alapján, a történelmi valóság ismeretében lehet reálisan megérteni. Kereste és Bethlen Gábor politikájában meg is találta a román fejedelemségekkel való együttműködés történelmi előzményeit. Amikor pedig František Palackýval és más cseh történétírókkal „a méltányos kapcsolat” kiépítését indítványozta, „saját fiatalkori legszebb emlékeit elevenítette fel”.²⁵

Örömmel jelenthette már 1863. évi beszámolójában, hogy a magyar tudományosság számos, európai összehasonlításban is komoly eredményekkel büszkélkedő tudóst tud már felmutatni a világnak, akik kivétel nélkül öregbítették a Tudós Társaság hírnevét, és tudományos, felfedező munkájukkal példát mutattak nemcsak idehaza, de a külföld számára is. Sőt a nagyvilágban is megismerték az Akadémia tagjainak a kutatásait. Így például Vámbéry Ármin, akit „Persiába vitt tudományos buzgalma; vagy Dél-Afrikában Magyar László rólunk emlékezett meg a Tudós Társaságról; hogy Xantus János az északamerikai államok tudományos társulatainál és közigazgatási hatóságainál becsesnél becsesebb munkákat eszközölt ki az akadémia számára; s hogy az akadémia megbízásából Kubinyi Ferencz, Ipolyi Arnold és Henszlmann Imre utazást tettek Konstantinápolyba, melynek első gyümölcse könyvtárunknak számosabb turcicákkal nevelése volt, s melynek, ha a szerencse utasaink törekvéseinek kedvez, talán azt is fogjuk köszönhetni, hogy Mátyás könyvtárának maradványai, e drága ereklyék, ismét visszakerülnek a hazába.”²⁶

A corvinák kutatása

Szalay a Tudós Társaság igazgatóságának megbízásából folyamatosan napirenden tartotta a corvina-kutatást, a Helytartótanácsot többször is hivatalosan megkereste az ügyben és kieszközölte a kormányzók politikai és anyagi segítségét, kész programot is előterjesztve a konstantinápolyi corvinák ügyében. Ahogyan Szalay fent idézett beszámolójában utalt rá, az Akadémia említett tagjai 1862-ben hosszabb kiküldetésben kutatómunkát végeztek Isztambulban.²⁷ Az Akadémia 1862. március 17-én tartott ülésén egyetértett Kubinyiék szándékával, „melynek létesülésé-

25 R. Várkonyi Á.: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 96.

26 Titoknoki előadás 1863. 9.; Csengery A.: MTA i. m. (18. jz.) 350. – Az említett akadémikusok 1862-es konstantinápolyi útjáról és az Akadémia tudományos és anyagi támogatásáról ld. bővebben *Jakó Zsigmond*: Ipolyi Arnold és a Konstantinápolyba került Korvinák megtalálása. Magyar Könyvszemle 105. (1989) 200–205.; *Emődi András*: A Corvina-könyvtár kutatás-történetének ismeretlen forrásai a Nagyvárad Egyházmegyei Levéltárban. Magyar Könyvszemle 122. (2006) 319–321.

27 Ld. erről bővebben: *Ipolyi Arnold*: Gróf Prokesch-Otten Antal emlékezete és Mátyás király könyvtár maradványainak fölfedezése. Olvastatott a M. T. Akadémiában 1878. febr. 25. Bp., 1878. 41–61.; *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 316., 319–320.

tól a hazai történelmi vizsgálat többrendbeli hézagainak pótlását” várta,²⁸ és megbízólevél kiadását rendelte el. Ezt követően Szalay a Tudós Társaság megbízásából útlevelek kiadásáért és pénzügyi segítségért folyamodott.²⁹

Az isztambuli corvina-kutatás folytatását maga a kormányzók, továbbá Magyarország királyi helytartója, Pálffy Móric gróf, a Helytartótanács 1861-ben kinevezett új elnöke is készséggel támogatta.³⁰ 1863 elején leiratban közölte az Akadémiával, hogy a konstantinápolyi kutatások ügyének sikerült a külügyminisztert is megnyerni és közbenjárást kérni a török udvarnál. Egyúttal ismételtén biztosította a Tudós Társaságot, hogy a kiküldendő tudósok anyagi segélyezéséhez a kormányzók hozzájárul.³¹

Pálffy ezt követően 1863. augusztus 22-én már örömmel értesítette az Akadémia elnökét arról, hogy a magyar királyi követségnek „sikerült Fuad pasa nagyvezírnek előzékeny biztosítását kinyerhetni: miszerint a magyar tudós Académia részéről – Konstantinápolyba küldendő szakférfiaknak az ottani császári könyvtárakba bejuthatását mi sem akadályozandja, sőt e’ részben a nevezett Pascha teljes készségére és partolására számítani lehet”. Pálffy mindazonáltal megemlítette, hogy Fuad nagyvezír „ezen szíves előzékenységé” nem jelenti azt, hogy a „Corvinféle könyvtár”-t vissza lehetne szerezni. A „kedvezmény”, illetve engedély biztosítja azt, hogy „a könyvtárakban kisebb nagyobb jegyzetek”-et lehessen készíteni és fennáll a folyamatos „dolgozhatóság szabadsága”. Pálffy végül arra kérte Dessewffy-t, hogy az Akadémia által Isztambulba „kiküldeni szándékolt szakférfiakról, utazásuk idejéről, ’s a’ részökre adandó anyagi ellátás terjedéről”, valamint arról, hogy ezt az „ellátást mily mérvben képes az Academia sajátjából teljesíteni”, adjon tájékoztatást.³²

A Helytartótanács által kilátásba helyezett politikai és anyagi támogatás és a konstantinápolyi expedíció sikeres kimenetele ellenére a corvina-kutatók egyike, Ipolyi Arnold véleménye szerint „az ügy” mind társadalmi, mind kulturális szinten „elaludt”. Az Akadémia is részben állandó anyagi nehézségekkel küzdve,³³ részben más, fontosabbnak vélt kérdések előtérbe kerülése miatt nem karolta fel hathatósan az isztambuli corvina kutatását, jóllehet „a magyar tudósok fölfedezésének hírére az európai szaktársak valódi búcsújárása kezdődött meg az Eszki szeráj könyvtárába”.³⁴

28 *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 320.

29 MTAKK Régi Akadémiai Levéltár (= RAL) 1862. 893. sz. Pest, 1862. március 29.

30 Ld. erről pl. a helytartónak az Akadémiához intézett levelét: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Ötödik ülés. 1863. február 9. 40–41. Az Akadémia válaszáat ld.: uo. Tizenhatodik ülés. 1863. április 27. 76–78.

31 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Huszonkilencedik ülés. 1863. július 27. 117–118. Vö. erről még: A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1863-ban. Jelentés az Igazgató Tanácsnak. 1864. 10–11.

32 MTAKK RAL 1863. 322. sz. Ld. erről még: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczegyedik ülés. 1863. október 12. 129–130.; *Csengery Antal*: Magyar Tud. Akadémia. 1863. október – december. Budapesti Szemle 19. (1863) 313.; *Ipolyi A.*: i. m. (27. jz.) 48.; *Kosáry Domokos*: Társadalomtudományok. In: A Magyar Tudományos Akadémia i. m. (4. jz.) 119.; *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 321.

33 *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 319–320.

34 Uo. 320. – Ipolyi ezzel kapcsolatban lehangoltan állapította meg: „Tehát minden európai művelt nagy hatalom hivatalos küldetéssel képviselve volt már. Csak mi, kik fölfedeztük, kiknek leginkább

1864 tavaszán azonban, nem kis mértékben Szalay eredményes közreműködésének köszönhetően, az Akadémia újra napirendre tűzte a corvinák isztambuli kutatómunkájának a megtárgyalását, jelezve egyúttal azonban, hogy a Tudós Társaság a Konstantinápolyba ismét kiküldendő kutatócsoport utazási és kutatási költségeihez nem tud hozzájárulni.³⁵ Még ezt megelőzően Pálffy Móric helytartó 1864. január 20-án egy levél kíséretében megküldte az Akadémiának azt a jegyzéket, amelyet Philipp Anton Dethier állított össze az isztambuli szerájkönyvtárban található corvinákról, s amelyet a Habsburg Monarchia ideiglenes isztambuli követe, az MTA tiszteletbeli tagja, a történetíró Anton Prokesch-Osten báró juttatott el a kormányzékhez.³⁶ Ezt az Akadémia Archaeologiai Bizottsága részéről Henszlmann Imre mutatta be a Tudós Társaság 1864. április 25-i osztályülésén. A bizottság megállapította, hogy a jegyzék nem teljes, és az 1862-ben, Kubinyi Ágoston által készített kimutatáshoz³⁷ képest is igencsak hiányos,³⁸ amiről április 30-án levélben értesítette magát Philipp Anton Dethier-t is,³⁹ akit az Archaeologiai Bizottság később delegált az úgynevezett corviniana-bizottságba.⁴⁰

A bizottság egy jelentésben fejtette ki álláspontját a Dethier-jegyzékről, amelyet egy levél kíséretében Szalay megküldött a Helytartótanács elnökének. A levélben a titoknok az Akadémia nevében köszönetet mondott Pálffynak, hogy személyesen felkarolta a corvina-kutatást, és hogy ígéretet tett a Tudós Társaságnak az Isztambulba kiküldendő tudósok utazási és személyes költségeinek a fedezésére.⁴¹

Szalay néhány nappal később újra köszönetét fejezte ki a hatóságnak, és a kiküldendő szakemberekről, tudományos feladataikról, költségeikről és utazásukról az alábbiakat terjesztette fel Pálffynak: „Mindenek előtt szükséges hogy a könyvek összeíratása és egy catalogue raisonné készítése végett Konstantinápolyba indítandó küldöttség több tagból álljon, mivel így a valószínűleg nagyterjedelmű munkát több oldalról lehetne felfogni és gyorsabban be is végeznie, s csak is így volna képes az Akadémia tudomást szerezni a könyvek nemcsak bibliographiai, hanem egyszer-

érdekében állott, kik legjobban voltunk tájékozva már az ügyben magánvállalkozásunk által is, nem tettünk többé lépést.” Idézi *Emődi A.*: i. h. Ld. erről még bővebben *Ipolyi A.*: i. m. (27. jz.) 40–48.

35 A Magyar Tudományos Akadémia Jegyzőkönyvei. MDCCCLXIII. A M. Tud. Akadémia rendeletéből szerkeszti Csengery Antal. II. Pest, 1864. (= MTA Jegyzőkönyvei 1864.) 11. Igazgatósági ülés. 1864. január 21.

36 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Negyedik ülés. 1864. február 1. 43.; *Csengery A.*: MTA 1863. okt.–dec. i. m. (32. jz.) 359–360. – Prokesch von Ostennek az isztambuli magyar corvina-kutatásban játszott szerepéről vö. még *Ipolyi A.*: i. m. (27. jz.) 40–41., 52–54., 62.; *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 320.; *Daniel Betsch*: Anton Prokesch von Osten (1795–1876): ein Diplomat Österreichs in Athen und Konstantinopel. Oldenbourg, München, 2005. 66., 455–456.

37 Ld. ezt: *Csengery Antal*: Magyar Tud. Akadémia. 1862. April – Junius. Budapesti Szemle 15. (1862) 196–205.

38 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Tizenhatodik ülés. 89–100.; *Csengery Antal*: Magyar Tud. Akadémia. 1864. márczius 14 – május. Budapesti Szemle 20. (1864) 249–255. Vö. erről még *Ipolyi A.*: i. m. (27. jz.) 58–61.; *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 321.

39 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Huszonegyedik ülés. 1864. június 13. 114.

40 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Huszonegyedik ülés. 1864. június 27. 116–117.

41 MTAKK RAL 1864. 490. sz. Pest, 1864. május 5.

smind művészeti értékéről is. [...] Ide járul, hogy a régi kéziratok olvasásában a bizonytalan helyek kiderítésére a szakavatott olvasók száma a legbiztosabban és leggyorsabban szokott eredményre vezetni, valamint a tényállások hitelessége növekszik az azokat előadó tanúk száma által, kik egymást könnyebben kiegészíthetik, ellenőrizhetik, a mostani kedvező körülményeknek könnyen ellenkezőre változhatása pedig azt kívánja, hogy a munkálkodás Konstantinápolyban lehető gyorsan hajtassék végre.” Szalay a program megvalósítását egy öt főből álló küldöttségre kívánta bízni, amelynek 1864. július végén kellett volna útnak indulnia. Szalay a küldöttek (Toldy Ferenc, Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre, Rómer Flóris/Flórián és Budenz József) utazási és napidíj-költségeire is javaslatot tett. A két hónapig tartó vállalkozás költségét személyenként 2500 frankban határozta meg. Tekintettel „a konstantinápolyi viszonyokra a küldöttség mindenik tagjának napidíja 25. francban lenne megállapítandó az úti költségen s a keleten szokásos ajándékokon és a megbizottaknak általános jutalmán kívül”.⁴² Szalay jelezte azt is, hogy az Akadémia, mivel annak az 1864. évi költségek miatt „tudományos működését is meg kellett szoritania”, egyáltalán nem képes, hogy a „tudományos és hazifüüi vállalat költségeihez bármi részben is járulhasson”. Felterjesztéséhez Szalay csatolta az Akadémia Archaeologiai Bizottságának az emlékeztetőjét, amelyet a Tudós Társaság egyhangúlag támogatott.⁴³ Bár az Akadémia az újabb isztambuli corvina-kutatást nem volt képes finanszírozni, mindazonáltal az Archaeologiai Bizottság 1864. június 27-én egy állandó „corviniana bizottság”-ot hozott létre, mely rögzítette annak teendőit. Ezt követően Kubinyi Ágoston, az Archaeologiai Bizottság elnöke azt a javaslatot terjesztette az Akadémia elé, hogy a Tudós Társaság vegye a „Corvina bibliotheca ügyét ismét új tárgyalás alá”.⁴⁴

A „turcica-kutatás”

Szalay az isztambuli corvinák ügyének nyomon kísérésével egyidejűleg, részben mint a kora újkori magyar történelem kiváló ismerője, nagy figyelmet fordított a hódoltság kori magyar históriára vonatkozó török történeti források felkutatására,

42 A költségekről az Akadémia már 1863. október végi ülésén előterjesztést tett közzé. Ebben szintén 25 frank napidíjat szavazott meg a Konstantinápolyba kiküldendő kutatók, úgymint Toldy Ferenc, Wenzel Gusztáv, Ipolyi Arnold, Henszlmann Imre és Rómer Flóris részére. Ld. erről bővebben: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczharmadik ülés. 1863. október 26. 134–135. – Wenzel és Toldy később egyetemi elfoglaltságukra hivatkozva lemondták a kiküldetést. Ld.: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczötödik ülés. 1863. november 16. 142–143.; uo. Negyvenedik ülés. 1863. december 28.

43 Szalay saját kezű fogalmazványa: MTAKK RAL 1864. 491. sz. Pest, 1864. május 8. – Szalay előterjesztéséről ld. még *Csengery Antal*: Magyar Tudom. Akademia. 1863. April–Május. Budapesti Szemle 17. (1863) 453–455.

44 MTAKK RAL 1864. 514. sz. Pest, 1864. július 9. Vö. erről még: MTA Jegyzőkönyvei 1864. Huszonnegyedik ülés. 1864. július 4. 124–125.; uo. Huszonötödik ülés. 1864. július 11. 125.; uo. Huszonhetedik ülés. 1864. július 25. 129. – A 1863–1864. évi, a konstantinápolyi corvina-kutatások ügyében az Akadémia részéről tett erőfeszítésekről vö. még *Emődi A.*: i. m. (26. jz.) 322. A Corvina visszajutott Codexei felfedezésének története. Századok 12. (1877) 462–473.

illetve az ez irányú kutatások akadémiai támogatására. Nem véletlenül szorgalmazta Vámbéry Ármin törökországi és közép-ázsiai kutatásainak erkölcsi és anyagi segítését.⁴⁵ Nagyra becsülte Vámbérynek, akivel – levelezésének tanúsága szerint – már titkárságának kezdete óta szoros kapcsolatban állt, az úgynevezett „turcicák” beszerzése érdekében kifejtett erőfeszítéseit, és sohasem mulasztotta el a „tudós dervis” ez irányú tevékenységét megemlíteni az Akadémia felé, érdemeit elismertetni, továbbá a török művek megvásárlására fordítandó pénzüsszegeket – a Tudós Társaság anyagi lehetőségeihez képest – előteremtetni. Vámbéry nemcsak a turcicák megvételére kért anyagi hozzájárulást az Akadémiától, vázolván azokat a nehézségeket, melyek egy-egy könyv megszerzése kapcsán Törökországban felmerülnek („itt, hol a könyvvásár valamint más egyéb dolog egészen rendezetlen állapotban vagyon, végkép lehetetlen a megveendő mű árát, de még megközelítőleg sem meghatározni”), hanem a „hazai történelemre oly nagy horderejű kútforrások” fordítására, ami szerinte több évet vesz majd igénybe. Ezért is célszerű és kívánatos az eredeti szövegeknek „birtokába jutni”. Mivel ezeknek részletes jegyzéke nem áll rendelkezésre, Vámbéry azt javasolta: a vásárlást mindenekelőtt a „leginkább hozzáférhető”-kel kell kezdeni, hogy a turcicákra szánt összeg „elsőrendű fontosságú művekre fordíttassék”. Szalay egyetértett Vámbéry előterjesztésével, és a tudós munkáját továbbra is segítő, kérését az Akadémia elé terjesztette.⁴⁶

Szalay a turcica-művek gyűjtésének és beszerzésének felkarolásával egyidejűleg szívügyének tekintette a még Toldy titoknoksága alatt elkezdett *Török-magyar okmánytár* című forráskiadvány támogatását és megjelentetését. Fontosnak tartotta, hogy a kútfők gyűjtésében részt vevő tudósok (Szilády Áron, Szilágyi Sándor és Salamon Ferenc) időben hozzájuthassanak a munkájukért járó honoráriumokhoz. Így például midőn Szilády és Szilágyi 1862-ben előlegért, illetve az okmánytár kiadására szánt pénzért folyamodtak, Szalay azonnal intézkedett az Akadémia által már korábban megállapított összegek kiutaltatása érdekében. Mivel azonban titoknoksága kezdetén még nem voltak pontos információi a munkálatokról és a pénzkiutalásokról, a volt titkárhoz, Toldyhoz fordult felvilágosításért, tudniillik: az Akadémia milyen alapjából folyósítsák a kért összegeket, az „okmánytár hány kötetre fog terjedni”, tovább mennyi kötetre utalható ki tiszteletdíj a szerzők számára?⁴⁷

45 Ld. erről pl. Vámbérynek az Akadémiához írott leveleit: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Huszonkettedik ülés. 1863. június 8. 96–97.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. Tizenhatodik ülés. 1864. április 11. 79–87.

46 MTAKK RAL 1862. 162. sz. Sztambul, 1862. február 21. – Vámbéry kutatásairól és jelentéseiről vö. még *Csengery Antal*: Magyar Tudom. Akadémia. 1863. Junius – Julius. Budapesti Szemle 18. (1863) 117–119.

47 MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 93. sz. Pest, 1862. augusztus 3. – A mű első kötete az említett szerzők szerkesztésében 1863-ban látott napvilágot. 1872-vel bezárólag még nyolc kötet jelent meg *Török-magyarországi államokmánytár* címmel.

A magyarországi statisztika ügye

Szalay nemcsak a corvina-kutatás megszervezésében és Vámbéry törökországi kutatásainak segítésében, valamint az említett okmánytár megjelentetésében jeleskedett, de aktív szerepet vállalt az 1860-ban létrehozott akadémiai Statisztikai Bizottság működtetésében is.⁴⁸ Programjában korszakváltónak mondható, hogy célul tűzette ki Magyarország „társadalmának demográfiai-statisztikai számbavételét”, egyáltalában az általános társadalomtudományi vizsgálatok megindítását, s ezzel együtt a *Statisztikai Közlemények* című kiadvány támogatását és évenkénti megjelentetését, s végül egy országos statisztikai hivatal felállítását is.⁴⁹

Ez utóbbira az Akadémia elnöksége már Szalay titoknokságának első évében többször javaslatot tett,⁵⁰ de komolyabb lépés mégsem történt a kérdésben. Jelentős lökést adott az ügynek Hunfalvy Jánosnak, a Statisztikai Bizottság tagjának 1863. március 23-i előterjesztése, amelyben Hunfalvy kifejtette: a bizottság az utóbbi időben egyre inkább „meggyőződött arról, hogy feladatát egy *kormányi tekintéllyel intézkedő statisztikai hivatal* támogatása nélkül nem oldhatja meg”. Szükségesnek véli tehát, hogy – miként más európai államokban – Magyarországon is „a statisztikai adatok rendszeresen s hazánk összes társadalmi és állami viszonyaira kiterjedőleg hivatalosan összegyűjtessenek, egybeállíttassanak s közzététessenek. Ezt csak egy országos statisztikai hivatal végezheti”. Hunfalvy egyúttal a bizottság által az előző hónap 5-én indítványozott kérést is megfogalmazta, hogy a Tudós Társaság hozzon létre saját „kebelében egy külön statisztikai osztályt”, melynek feladata lenne „a statisztikai adatokat ország szerzte rendszeresen és hivatalosan összegyűjteni és rendbeszedve közzétenni”.⁵¹

Az Akadémia igazgatósága 1863. március 30-i ülésén foglalkozott az előterjesztéssel.⁵² Támogatta az Országos Statisztikai Hivatal létrehozásának a gondolatát, és az erről szóló javaslatot a Helytartótanácshoz felterjesztette. Kiegészítésül a Tudós Társaság Szalay megfogalmazásában csatolta azt az álláspontját, miszerint: „ha az indítványozott statisztikai hivatalosztály a nagyméltóságú királyi Helytartótanács kebelében felállíttatnék, – létesítését pedig úgy hiszi az Akadémia, semmiféle akadály nem hátráltathatja, s ha az és az Akadémia Statisztikai Bizottsága egymást gyámolítva közremunkálkodhatnának: akkor remélhető volna, hogy hazánknak statisztikai viszonyai nem sokára szintén hű és hiteles adatok nyomán fel lesznek világosítva; hogy

48 Ld. erről bővebben: Vázlatok i. m. (15. jz.) 72–73.; *R. Várkonyi Á.*: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 99.

49 *R. Várkonyi Á.*: Polgári és nemesi i. m. (4. jz.) 100.; *Kosáry D.*: i. m. (32. jz.) 122–123.

50 Ld. erről pl. az alábbi iratokat: MTAKK RAL 1862. 882. sz. (1862. március 17.), 893. sz.; MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenkilencedik ülés. 1863. május 1. 65–69.

51 MTAKK RAL 1863. 113. sz. Ld. erről még Weninger Vince jelentését a Statisztikai Bizottságnak a statisztikai világkongresszusról: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczegyedik ülés. 1863. október 12. 128–129.; A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól [...] 1863-ban i. m. (31. jz.) 11.; *Csengery A.*: MTA i. m. (32. jz.) 312–313.; *Angyal Dávid*: A Magyar Tudományos Akadémia és az önkényuralom. Budapesti Szemle 116. (1903) 322. sz. 33.

52 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenharmadik ülés. 1863. március 30. 65–66.

mind a közigazgatás gyakorlati céljainak, mind a tudomány igényeinek elég lesz téve; hogy tehát édes hazánkat sem mimagunk, sem a külföldiek nem fogjuk többé »terra incognita«-nak nevezhetni”.⁵³ Jóllehet a Helytartótanács elvileg támogatta a Statisztikai Hivatal felállítását, és ebből a célból egy előkészítő bizottság kiküldését is kérte a Tudós Társaságtól,⁵⁴ az intézmény létrehozására még éveket kellett várni. Arany János – Szalay utóda a titoknoki székben – 1865-ben sajnálattal állapította meg, hogy a hivatal megalapítása „még mindig jámbor óhaj”.⁵⁵

Szalay a Statisztikai Bizottság tagjaként is fokozottan ügyelt arra, hogy az egyes feladatok elvégzésére a legalkalmasabb és legfelkészültebb tudósokat kérjék fel. Így felhívta Dessewffy Emilnek, a bizottság elnökének a figyelmét, hogy Wenzel Gusztávnak „az újabb, a külföldi historiai irodalom szempontjából [...] valószínűleg nem sok hasznát fogja venni”. Dessewffy megfontolta Szalay véleményét, és arra kérte a titoknokot: vezesse be a „deputatio” munkálataiba a statisztika tudományában járatos Csengeryt. Szalay nemcsak teljesítette az elnök kérését, hanem arról is meggyőzte a Tudós Társaság jegyzőjét, hogy „a Wenzel mellé” iktassa a saját nevét is „azon sorozatba”, amelyet az előző napi tudományos elegendes ülésen neki Dessewffy átadott.⁵⁶

Vita a műemlékvédelem szervezetéről

Szalay titoknokságának időszakához kapcsolódnak az Akadémia függetlenségének és szuverenitásának a megvédését célzó küzdelmek, amelyeket a Tudós Társaság 1862-ben és 1863-ban vívott a kormányzattal a műemlékek megőrzése, illetve az ezen feladat ellátására hivatott Országos Régészeti Intézet létrehozása tárgyában. 1862. április 17-én a Helytartótanács véleményt kért az Akadémiától: vajon nem lehetne-e a műemlékek felügyeletét, megőrzését és gondozását egy külön társaság létrehozása nélkül az Akadémia 1858-ban alapított Archaeologiai Bizottságára ráruházni, illetve „a műemlékek ügyét az Akadémia Archaeologiai Bizottmányának működésével egybekapcsolni, s annak eljárását a Nemzeti Múzeum régiségtárának gazdagítása szempontjából legsikeresebben megszervezni”. A bizottmány a hatóság felvetését megtárgyalta és nagy vita után javaslatot készített egy Országos Műemléki Bizottmány felállítására.⁵⁷

53 MTAKK RAL 1863. 579. sz.; MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenharmadik ülés. 1863. március 30. 66–69. Vö. erről még: MTAKK RAL 1863. 349. és 473. sz.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 220–223.; Vázlatok i. m. (15. jz.) 73.; *Fráter Jánosné*: A Magyar Tudományos Akadémia állandó bizottságai. 1854–1948. MTA Könyvtára, Bp., 1974. 229–230. (A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványai – Publicationes Bibliothecae Academiae Scientiarum Hungaricae 7.).

54 *Csengery A.*: MTA i. m. (32. jz.) 333–334.

55 Idézi *Kosáry D.*: i. m. (32. jz.) 123.

56 Szalay László levele Csengery Antalnak. Pest, 1864. márc. 15. Országos Széchényi Könyvtár, Kézirattár, Levelestár (= OSZKK Lt.).

57 Ld. erről bővebben A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól s pénztára mibenlétéről 1862-ben. Jelentése az Igazgató Tanácsnak. Pest, 1863. 8.; Vázlatok i. m. (15. jz.) 48.; *Fráter J.-né*: i. m. (53. jz.) 218.; *Kosáry D.*: i. m. (32. jz.) 118–119.

A Tudós Társaság még ezen a napon a titoknokot bízta meg a válasz elkészítésével. Szalay 1862. július 12-én terjesztette az Akadémia elé javaslatát: „Hivatkozva az akadémia április 17-i ülésére és az ott hozott határozatra: melyben előrebocsátván, hogy a történeti régiségek fentartására és megőrzésére ügyelendő Bizottságnak Magyarországon felállítása iránt, megkezdett tárgyalások végleges befejezése és ezen intézet megalakítására célzó szándék tettleges valószínűsítése hosszabb időt igényel: a dolog egyszerűsítése és az ohajtott sikernek könnyebb elérhetősége tekintetéből, egyelőre, felszólíttatik, nyilvánítaná véleményét aziránt, vajjon nem lehetne-e, külön társulat felállításának mellőzésével, a múlt évi június 10.én tartott akadémiai ülés határozatából felterjesztett alapszabálytervezetben foglalt teendők lényegét az akadémia belsejében létező Archaeologiai Bizottságra ruházni? továbbá: hogy az alapszabálytervezetben érintett költségek minő összeggel és minő alapból volnának fedezendőek? A Magyar Tudományos Akadémia teljesen méltányolja a helytartó Tanács felhívásában nyilvánult jó szándékát, de azt nem tartja elfogadhatónak. Intézetünk ugyanis, más akadémiaiaktól eltérő szervezeténél s az eredeti alapítók szándékánál fogva, se maga nem válhatik, se a kebelében működő bizottságok nem válhatnak se most se bármilyen más viszonyok között kormányi organumokká, már pedig ilyen né válnék némileg az Archaeologiai Bizottság, ha Országos Központi Archaeologiai Intézet hatáskörével és tekintélyével ruháztatnék fel, és mint ilyes, állami segélyezéssel láthatnék el, melynek folytán több betekintést s közvetlenebb befolyást igényelhetne az állam az Akadémia legalább egyik Bizottságának kezelésébe magának, mint a mennyit az Alapszabály értelmében gyakorolhat és gyakorolt eddiglen. Az Országos Központi Archaeologiai Bizottság ügye egyébiránt bővebb megvitatás, újabb véleményezés s a teendők kijelölése végett az összes Történelmi Osztály értekezlete elé utasított.”⁵⁸ Ezt követően ugyan az Archaeologiai Bizottság mégis hajlandónak mutatkozott a műemlékvédelmi teendők el látására, ezt azonban az Akadémia nem fogadta el.

A Helytartótanács megütközve fogadta az Akadémia állásfoglalását, különösen a Tudós Társaság függetlenségének és önállóságának megőrzését célzó álláspontját. Mivel azonban a kormányzék a műemlékek felügyeletének és védelmének a kérdését országos ügyként kezelte, továbbra is fontosnak tartotta az Országos Archaeologiai Intézet létrehozását, s ennek megvalósításában számított az Akadémia együttműködésére. Néhány hónappal az elutasító felterjesztés után a kormány szerv ismét kísérletet tett arra, hogy a Tudós Társaságot rábírra véleményének megváltoztatására. Az Akadémia egy küldöttséget jelölt ki a Helytartótanáccsal folytatandó tárgyalásokra, amelyek 1862. november végére lezárultak, és a küldöttség véleményét az Akadémia elé terjesztette.⁵⁹

58 MTAKK RAL 1862. 931. sz. Pest, 1862. július 12. Vö. erről még *Angyal D.*: i. m. (51. jz.) 233.; *Báró Forster Gyula*: A Magyar Tudományos Akadémia és a műemlékek védelme. In: A Magyar Tudományos Akadémia első évszázada. Az alapítás századik évfordulója alkalmából hallott előadások folytatása. II. Franklin, Bp., 1928. 214–215.

59 Szalay levele Toldy Ferencnek. Pest, 1862. november 29. MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 93. sz.

Az Akadémia elnöksége ennek ismeretében 1862. december 1-jén fogalmazta meg a Helytartótanácshoz intézett újabb felterjesztését, amit december 22-én nyilvános vitára bocsátott. A Tudós Társaság, bár ismételten „hazafiúi hálás tisztelettel” méltányolta a kormányzék és elnökének „dicső szándékát: a haza műemlékei kikutatását, fentartását [!], czélszerű megújíttatását a maga részéről, tekintélye, intézkedései ’s költségeivel előmozdítani”, abban a formában azonban, ahogyan azt a kormány szerv előterjesztette, az Akadémia „a dicső és közhasznú ügyhez nem járulhat”. A Tudós Társaság lényegében megismételte korábbi álláspontját, újfent hangsúlyozva, hogy amennyiben egy ilyen kormányzati intézményt az Akadémián belül hoznának létre, az sértené az Akadémia függetlenségét és autonómiáját.⁶⁰ Az Akadémia arra azonban mégis hajlandónak mutatkozott, hogy az Archaeologiai Bizottmány feladatait és teendőit a „Műemléki Bizottmány szabályzatának lényeges pontjaival kiegészítse” és a szükséges intézkedések megtétele végett részletes jelentésekkel és javaslatokkal szolgáljon a Helytartótanács részére.⁶¹

A Helytartótanács 1863. április 26-án az I. Ferenc József királyhoz intézett felterjesztésében a bécsi központi kormányzat szándékához igazodva közölte, hogy Magyarországon a tudomány érdekeit szem előtt tartva a műemlékekkel kapcsolatos kutatások folytatását és ezek eredményeinek közzétételét magának kívánja fenntartani. Az Akadémia ellenállása miatt az Országos Műemléki Intézet felállítását a Tudós Társulaton belül nem keresztülvihető, s jöllehet a Műemléki Bizottmánynak az Akadémia által javasolt ügyrendszabályai a kormány szerv számára is elfogadhatónak tünnek, de számos újabb probléma is felmerült, és az Akadémia részéről óvások benyújtása várható. Így mindenekelőtt a kormány által ki-nevezendő konzervátorokat illetően, akik jelentéseiket a Helytartótanács-hoz kell hogy beterjesszék, de egyidejűleg közölnék azokat az Akadémiával és a Magyar Nemzeti Múzeummal. A Műemléki Bizottmány költségeit a Helytartótanács a vallás- és tanulmányi alapból fedezné, de szükség lenne ennek túlterheltsége miatt egy országos alap igénybevételére is. A kancellária azonban ellenezte a vallás- és tanulmányi alap bevonását a bizottmány fenntartásába, és kizárólag országos alapból kívánta annak költségeit előteremtetni.⁶²

A Helytartótanács 1863. július 10-én arra szólította fel az Akadémiát, hogy tegyen konkrét javaslatokat a tudományos érdekek szem előtt tartása mellett az alapszabályok kidolgozására, különös tekintettel a jogi vonatkozásokra, a működtetésre, a tagokra és a restaurátorok (conservátorok) személyére, valamint a Műemléki Bizottmány költségvetésére nézve.⁶³ Az Akadémia elnöksége a feladat végrehajtásával

60 MTAKK RAL 1862. 1266. sz. Vö. erről *Angyal D.*: i. m. (51. jz.) 233.; *Forster Gy.*: i. m. (58. jz.) 215.

61 Ld. ezeknek a javaslatoknak a részletes kidolgozását: MTAKK RAL 1862. 1266. sz. Vö. erről még *Csengery Antal*: Magyar Tudom. Akademia. 1862. október, december. 1863. január – márczius. Budapesti Szemle 16. (1863) 184–188.

62 *Forster Gy.*: i. m. (58. jz.) 216–217.

63 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczharmadik ülés. 1863. október 26. 133–134.; *Csengery A.*: MTA i. m. (32. jz.) 333.

az Archaeologiai Bizottságot bízta meg, amelynek egyik tagja és jegyzője, Rómer Flóris 1863. december közepén benyújtotta előterjesztését,⁶⁴ amit december 16-án a bizottság elnöke, Kubinyi Ágoston és Rómer együtt küldött meg az Akadémiának.⁶⁵ A bizottság az Országos Műemlékfelügyelő Bizottmány felállítását a Helytartótanács egyik szakosztályaként ajánlotta. Ezt a javaslatot az Akadémia már kész volt elfogadni, kijelentve: „valamint legujabban a statisztikai szakosztályt saját kebelében fölállítani késznek mutatkozott, az archeológiának honunkban emelésére [...] archaeologiai külön szakosztályt szervezzen”, és ezzel az Akadémia a tudományos kérdések megvitatásában, kidolgozásában majd együttműködne.⁶⁶

Szalay mind hivatali kötelezettségéből következően, mind az Archaeologiai Bizottság aktív tagjaként élénken nyomon kísérte annak tevékenységét. Különösen nagyra értékelte Ipolyi Arnold munkásságát, dicsérte „nagybecsü trilógiá”-ját, amelyet a magyar archeológiai irodalom „díszé”-nek tartott.⁶⁷ Őt kérte fel 1863 végén a bizottság éves működése „főbb momentumai”-nak az összegzésére: „Néked alkalmatlankodom e kérelemmel, mert Rómer homo novus voltára hivatkoztam, s mert Tőled bírom a Jelentés első szakaszát, kettő megnyugvásom lenne.” Egyúttal felkérte Ipolyit, hogy a következő esztendő januárjában említett műve harmadik kötetéről, a „festészeti műemlékekről szóló”-ról tartson előadást.⁶⁸

A tudományos munka és a folyamatos titkári teendők

Az Akadémia tudományos bizottságainak működtetésén, felügyeletén, programjuk nyomon kísérésén és megvalósíthatásán kívül Szalay aktívan részt vett a tudományos életben is. Nemcsak a Magyarország történetéről írott szintézisének további fejezetein munkálkodott, illetve annak kiadásán fáradozott, hanem több magas színvonalú előadással is hozzájárult az Akadémia tekintélyének növeléséhez.⁶⁹

64 Javaslat a N. M. M. K. Helytartó Tanácsának 1863-iki július 10-én 41,110. sz. a. az országos műmaradványok megismertetése és fenntartása ügyében kelt, és a M. T. Akadémiához intézett leiratára. (Nyomtatvány.) – Ehhez csatolva ld. Rómer kézíratos előterjesztését a tárgyban. Ld. ezeket: MTAKK RAL 1863. 510. sz. Ennek ismertetését ld. még: MTA Jegyzőkönyvei 1863. 145. Vö. erről még *Forster Gy.*: i. m. (58. jz.) 217–218. Vö. még a Műemléki Bizottmány „conservator”-ainak kinevezéséről szóló 1863. július 17-i (7501. sz.) helytartótanácsi határozatot és ennek közlését az Akadémiával: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Huszonnyolcadik ülés. 1863. július 20. 115.

65 Ld. ezt: MTAKK RAL 1863. 510. sz. – Kubinyi levelén Szalay saját kezű jegyzete olvasható: „Vettem dec. 28-án 1863.” Ld. még: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Negyvenedik ülés. 1863. december 28. 160–168.

66 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczhetedik ülés. 1863. november 30. 145–146.; *Forster Gy.*: i. m. (58. jz.) 217–218.; *Fráter J.-né*: i. m. (53. jz.) 219.

67 *Ipolyi Arnold*: Magyar mythologia. Heckenast, Pest, 1854. (Reprint kiadás: Bp., 1987.)

68 Szalay László levele Ipolyi Arnoldnak. Pest, 1863. december 14. OSZKK Lt.

69 Ld. pl. előadását Bethlen Gábor koráról, Esterházy Miklós nádorról, II. Rákóczi Ferenc 1711–1717 közötti bujdosásáról. – A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól [...] 1862-ben i. m. (57. jz.) 5.; *Csengery A.*: MTA 1863. ápr.–máj. i. m. (43. jz.) 210–211.

Fontos szerepe volt új tehetségek felkarolásában és támogatásában, tudományos értekezéseiknek az Akadémia különböző osztályain történő felolvasásában, megismertetésében és közzétételében is.⁷⁰

Szalay, bármily megtiszteltetés volt reá nézve a Tudós Társaság titoknoki székébe történt emelése, a titkári tisztséggel járó feladatok ellátása, melyekkel csupán néhány hétre, gyógykezeléseinek idejére hagyott fel, a tudományos munkájával együtt járó terheit nap mint nap szaporították. Jóllehet mindennapi hivatalos teendőiben az Akadémia „irodájának” a munkatársai segítettek, barátaihoz írott leveleiben gyakran panaszkodott arra, hogy a hivatali munka elvégzése nagyon fárasztja, és alig marad ideje másra.⁷¹

Hogy milyen feladatok neheztedek a titkári munka ellátása során az immár több éve betegeskedő, folytonos gyógykezelésekre szoruló tudós férfiú vállaira, azt jól érzékeltetik az akadémiai alapszabályok, amelyek a mindenkori titoknak sokoldalú kötelezettségeiről rendelkeznek. Ő volt az Akadémia mindennemű ülésszakának előterjesztője, s gondoskodott az ülések határozatainak végrehajtásáról. Kötelessége volt az Akadémia hivatalos levelezését folytatni, az Akadémia történetét írni, a Tudós Társaság *Évkönyvét* és *Értesítőjét* szerkeszteni, a társaság könyvkiadására felügyelni. Részt kellett vennie a nagy- és kisgyűléseken, az igazgatótanács üléseken, a bizottsági tárgyalásokon, valamint az osztályüléseken. Az évenként megrendezett nagygyűlést megszervezte, az új tagjelöltek ajánlásait bekererte, a tagok választását lebonyolította, megválasztásuk után őket arról értesítette, s számukra a rendes, levelező és tiszteletbeli tagságról szóló okleveleket egy megtisztelő levél kíséretében eljuttatta. Tavasszal és ősszel a sajtó útján figyelmeztette a kitűzött akadémiai jutalmakra pályázni kívánókat a pályázatok időbeni benyújtására; a beérkezett művek címét és jeligéjét közzétette. Mindezekről az osztályokat és a bírálókat írásban tájékoztatta, a beérkezett pályázatokat a bírálók számára elküldte, őket a bírálatok elkészítésére felszólította. A felolvasóülések és a két-három havonként tartott igazgatósági ülések témáit összeállította, a meghívókat megszövegezte és kinyomtatta. Az egyes osztályok titkárainak a figyelmét felhívta arra, hogy amennyiben a következő nyilvános felolvasóülésre nincs jelentkező, keressenek megfelelő személyt. Gondoskodott az Akadémia elhunyt tagjainak temetéséről, a díszsírhelyek kijelöléséről, róluk nekrológok íratásáról, emlékbeszédek tartásáról.

70 Szalay mutatta be, ill. olvasta fel *Hajnik Imre*: Szécsi Mária utolsó évei (1670–1680) c. tanulmányát, valamint Dózsa Elek jogtudományi székfoglaló értekezését. MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harmadik ülés. 1863. január 19. 35.; uo. Negyvenedik ülés. 1863. december 28. 168.; A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól [...] 1863-ban i. m. (31. jz.) 5.; *Csengery A.*: MTA 1863. okt.–dec. i. m. (32. jz.) 331–333.

71 Pl. 1862. április 12-én, néhány hónappal megválasztását követően az alábbiakat írta német történetíró barátjának, Alexander Fleglernek: „Ha önnel tudatom, hogy mindahhoz, ami már rám nehezedett, most még a magyar akadémiai titkárság terhe is járult, készségesen el fogja hinni, hogy a köz- és hivatalos ügyek közepette rendszeren nem marad időm a magam számára, s hogy fáradt, fáradt, fáradt vagyok.” *Alexander Flegler*: Erinnerungen an Ladislaus von Szalay und seine Geschichte des ungarischen Reichs. Wigand, Leipzig, 1866. 206.; *Flegler Sándor*: Szalay László és munkái. Franklin, Bp., 1878. 268. (Olcso Könyvtár I. sor. 13. k. 121–124.)

A titoknak kötelességei közé tartozott az osztályonként odaítélt jutalomdíjak elküldése, új pályatételek kitűzetése, az akadémiai ünnepélyes záróülések lebonyolítása, ezekre általános érdekű tudományos felolvasások szervezése. Az ő feladata volt az évenkénti jelentés megírása az Akadémia előző évi tudományos tevékenységéről és annak nyilvános előadásairól, az akadémiai almanach összeállítása, a Tudós Társaság kiadványainak gondozása, kinyomtatása, korrigálásuk elvégzése, ezek költségeinek kiutaltatása, a könyvek eljuttatása a kereskedőkhöz, illetve az elszámoltatás. Döntés végett az ülés elé kellett terjesztenie a gyakori ingyenkönyv-kéréseket, ezek elküldését megszerveznie, és az 1860-as évek elejétől megszaporodott külföldi könyv- és folyóiratcseréket lebonyolítania; az Akadémiai Könyvtárba beérkező könyveket ellenőriztetni, a kötelempéldány-szolgáltatást nyomon kísérni, a felajánlott könyv- és irathagyatékokat számba vetetni, róluk összesítő jegyzékeket készíttetni, a könyvtár anyagába beiktatni, a köszönőleveleket megfogalmazni és elküldetni. Intézkednie kellett az új gyűjtemények befogadásáról és a különféle adományoknak az Akadémián történő elhelyezéséről, az ajándékok megköszönéséről.

A titoknak köteles volt a fent említetteken kívül évente egyszer vagy kétszer jóváhagyás végett a Helytartótanácsnak megküldeni az egyes ülésekről készült jegyzőkönyvek másolatait, és az összes üléssel kapcsolatos feljegyzéseket összegyűjteni, a pénztárnokkal együttműködve és az egyes osztályok kívánságait szem előtt tartva az évenkénti költségvetés-tervezetet összeállítani és azt az egyéb anyagi (segély- és könyvkiadási) ügyekkel együtt az Akadémia igazgatótanácsa elé terjeszteni. Neki kellett ajánlóleveleket írnia a kutatóutakra kiküldött tudósok, a különböző társadalmi vagy tudományos-kulturális, irodalmi rendezvényeken, ünnepségeken fellépett akadémiai tagok számára, mégpedig több nyelven (latin, angol, német, francia).⁷²

Szalay hathatósan támogatta munkájában Csengery Antal, aki Szalay „akadémioztatása esetében tisztét is” viselte, illetve ellátta, midőn Szalay betegségei miatt többször is hosszabb-rövidebb ideig gyógykezelésre szorult.⁷³ Szalay a folyó ügyek átadásakor igen akkurátusan írásban rögzítette a hivatali teendőket.⁷⁴ A tit-

72 A Magyar Tudós Társaság alap- és rendszabásai. Pest, 1831. 13.; A Magyar Tudományos Akadémia új alapszabályai. A megerősítési záradék leérkezéséig a tagok használatára rendelt második előleges kiadás. Pest, 1860. 6.; Magyar Tudományos Akadémia. Almanach. M.DCCCLXI-re. Az Akadémia rendeletéből kiadta Toldy Ferencz titoknok. Pest, 1861. 48–49.; A M. T. Akadémia új alapszabályai (1858). In: *Kónya Sándor*: „... magyar akadémia állíttassék fel ...”. Akadémiai tények, alapszabályok, ügyrendek. 1827–1990. MTA Könyvtár, Bp., 1994. 104. (Az MTA Könyvtárának kiadványai – Publicationes Bibliothecae Academia Scientiarum Hungaricae 32. [140.] Új sorozat).

73 Vö. erről még *Szalay G.*: i. m. (1. jz.) 234.

74 1863. július végén arra kérte Csengeryt: „méltóztassál a minapi ülés tárgyainak netalán szükséges expedíciójáról, névszerint a könyveknek a Helytartó Tanácshoz küldéséről gondoskodni”. Amennyiben Csengery időközben szintén elutazna valahová, bizza az ügyek intézését Pauler Tivadarra, aki „egész készséggel fog bennünket pótolni. Ő taval is, mikor Te Londonban én fürdőhelyen voltam, szokott becsületes pontosságával járt el a levelek felbontásában s a feriak egyéb teendőiben”. Szalay László levele Csengery Antalnak. Pest, 1863. július 30. OSZKK Lt.

kárt hivatalos tevékenységében a jegyző mellett a neki közvetlenül alárendelt „hivatali tiszt személyzet”, az Akadémia irodájának a munkatársai is segítették.⁷⁵

Mindazonáltal Szalay – ahogy ez a titkári hivatali iratokból kitetszik – az előtte tornyosuló feladatokat rendkívüli felelősséggel, lelkesedéssel és precizitással általában maga látta el, az Akadémia igazgatóságának és egész tagságának teljes megelégedésére.⁷⁶ Titoknokságának első félévében több adminisztratív jellegű problémával találta magát szembe, különös tekintettel az előző években keletkezett ügyek továbbvitelét illetően. Ugyanis Toldy – úgy tűnik, talán idő hiányában – nem tájékoztatta a folyamatban lévő tárgyakról Szalayt, aki kellő információk hiányában kénytelen volt néhány alkalommal személyesen elődjéhez fordulni. Így például a korábban kitűzött pályadíjakra beérkezett kéziratokról és a róluk elkészült bírálatokról érdeklődött, mivel a pályázatok szerzői nála panaszkodtak arról, hogy a már elfogadott és kiadásra javasolt munkák nem kerültek nyomdába.⁷⁷

Szalay tagtársaival, tudós kollégáival szemben rendkívül előzékeny és udvarias volt, és igyekezett sokirányú teendői mellett is személyesen fogadni őket. Az Akadémia új tagjait, így például Pesty Frigyeset örömmel köszöntötte, és hozzá írott egyik levelében szabadkozott amiatt, hogy elfoglaltsága miatt eddig nem tudott rendelkezésére állni: „Hat héti távollét után csak most érkezvén vissza Pestre. [...] Az october 12-dikei ülés első két órája már le lévén foglalva, s az october 26-dikainak második órája szintén, egyelőre ennek harmadik órája áll Kegyed rendelkezésére”. [...] A Székfoglaló értekezésnek előleges beküldése nem kívántatik. Örvendek hogy Kegyed személyesen szándékozván azt felolvasni, új társukat személyesen fogják üdvözlehetni az Academia tagjai, köztök szíves tisztelettel.”⁷⁸ Hasonlóképpen előzékeny tisztelettel viseltetett a Tudós Társaság külföldi levelező és tiszteletbeli tagjaival szemben is.⁷⁹

Szalay nagy gondot fordított arra, hogy az Akadémia elhunyt tagjairól az osztályüléseken ünnepélyesen megemlékezzenek.⁸⁰ Különösen azoknak az emléket kí-

75 Ezek a személyek 1862 és 1864 között a következők voltak: Petheő Dénes első írnok, Ring Adorján írnok, Sasku Károly, Potemkin Ödön, Mészáros Péter javítnokok, azaz korrektorok és Takács István díjnok. Ld. erről: Magyar Tudom. Akademia. Almanach. Csillagászati és közönséges naptárral. MDCCCLXIII-ra. Pest, [1862.] 133.; Magyar Tudom. Akademia. Almanach [...] MDCCCLIV-re. Pest, [1863.] 153.

76 Ld. a nagyjuttalomért járó díj indoklását a 15. jegyzetben.

77 Többek között Brassai Sámuelnek még 1858-ban benyújtott írásáról és egy, a Hölgyalapítvány által kiírt csillagászati pályázatra beküldött két pályamunkáról volt szó. Ld. Szalay 1862. február 11-én Pesten kelt levelét: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 93. sz.

78 Szalay László levele Pesty Frigyesnek. Pest, 1863. szeptember 17. OSZKK Lt.

79 A kortárs francia történetírás Európa-hírű képviselőjének, Amade Thierynek a következő sorok kíséretében küldte meg a külső tagságáról szóló oklevelet: „Uram, fogadja ezt nagyrabecsülésem bizonyosságaként, hogy Önt az Akadémia teljesen sokra becsüli és legyen szíves [az oklevelet] átvenni.” MTAKK RAL 1862. 921. sz. Pest, 1862. június 10. Vö. ezzel még Szalay levelét Isidore Geoffroy-Saint-Hillaire francia zoológushoz (MTAKK RAL 1862. 321. sz.) és Pierre Flourens francia fiziológusnak Szalayhoz írott levelét (MTAKK RAL 1862. 509. sz. Paris, 1862. július 19.).

80 Így pl. Peter Chlumecky cseh történetíróról, Jakob Grimmről, Fidel Briedlről, Lang Adolf Ferencről, Waltherr Lászlóról, Ötvös Ágostonról, Sauer Ignácra stb. Ld. ezekről: MTA Jegyző-

vánta megörökíttetni, akikhez őt szoros baráti kötelékek fűzték, továbbá akik komoly társadalmi és tudományos megbecsülésnek örvendtek, például a költő, író és szerkesztő Szemere Pálét, Kazinczy Ferenc pesti „triásza” tagját. Örömeinek adott hangot, midőn a Szemere felett elmondandó emlékbeszédre Kazinczy Gábor vállalkozott, aki Szalayval együtt Szemere jó barátja volt. Szalay az Akadémia 1864. január elejére kitűzött közgyűlése programjának szerkesztésével megbízott választmány és a maga nevében kérte fel Kazinczyt az emlékbeszéd megtartására: „szenteld fel emlékbeszéded által ünnepélylyé a jövő közülés napját, s mond el azon zamattal, melylyel Szemere Pálról szólani kell, azoknak, kik ismerték és azoknak, kik nem ismerték, hogy ki volt ő. Lerovod mindnyájunk adósságát az elhunyt iránt s én már előre mondok köszönetet, kezedet szorítva régmúlt napok emlékével!”⁸¹

A kor egyik legnagyobb hatású, a korabeli magyar jogtudományra és jogtörténetírásra is jelentős hatást gyakorló Európa-hírű német jogtudósának, az Akadémia tiszteletbeli tagjának, Friedrich Savignynek a haláláról értesülve azonnal szorgalmazta az emlékbeszéd megtartását. Midőn pedig a Helytartótanács 1862. április 29-én kelt leiratában azt kérte, hogy a Tudós Társaság csatlakozzon a Berlinben létrehozandó Savigny-alapítványhoz, nyomban pártolta az előterjesztést. A kormányzék megküldte az alapítvány felhívását is, egyúttal kifejezve azt az óhaját, „hogy a birodalom többi országaiban is az érintett alapítvány öregbítésére működendő választmányok alakíttassanak, és oly férfiak nyeressenek meg az alapítvány ügyének, kiktől tevékeny részvét várható [...]”⁸² Szalay a tervezett alapítványt és annak anyagi támogatását az Akadémia nevében az akadémiai tagok között terjesztette. Mindazonáltal előre mentetve magát és az Akadémiát, kétségeit fejezte ki a pénzügyi segítséget illetően. A Helytartótanácsnak pedig arra a felszólítására, hogy 1863. július 10-ig nyújtson be jelentést, mekkora összeg érkezett be a tagoktól a Savigny-alapra,⁸³ mintegy igazoltnak látva későbbi kételkedését, szomorúan tudósíthatta, „hogy e napig [azaz július 8-ig] semmi sem gyűlt be e célra”. Ezt azzal próbálta magyarázni, „hogy tekintve hazánkfiainak súlyos anyagi viszonyait s azon körülményt, hogy áldozatkészségöket annyi hazai ügy támogatása, annyi nemzet ügy fenntartása veszi folytonosan igénybe, vérmes reményeket egyáltalában nem táplálhat”⁸⁴

könyvei 1863. Tizenötödik ülés. 1863. április 13. 74.; uo. Harmiczetödik ülés. 1863. november 16.; uo. Harminczhatodik ülés. 1863. november 23. 145.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. Tizenötödik ülés. 1864. április 25. 101.; *Csengery A.*: MTA 1863. jún.–júl. i. m. (46. jz.) 119.; *Uő*: Magyar Tud. Akadémia. Budapesti Szemle 19. (1864) 155–158.; *Uő*: Magyar Tud. Akadémia. 1865. Január–Február. Budapesti Szemle Ú. F. 1. (1865) 337–339.

81 Ld. Szalay 1863. december 14-én Pesten kelt levelét: Szalay László levelei i. m. (6. jz.) 290. – Kazinczy baráti levélben köszönte meg Szalaynak a felkérést, aki az erre adott válaszában (Pest, 1863. december 23.) még egyszer pontosította, ill. megerősítette az említett közgyűlés programját, benne Kazinczy emlékbeszédével. Ld. ezt: Szalay László levelei i. m. (6. jz.) 290–291. Kazinczy Gábor emlékbeszédét ld.: *Csengery A.*: MTA i. m. (80. jz.) 158–178.

82 MTAKK RAL 1862. 377. sz. Buda, 1862. június 16. – Mellékelve az irathoz a Savigny-Stiftung tervezete (Berlin, 1861. december) és Anton von Schmerlingnek Forgách Antal gróf udvari kancellárhoz írott levele.

83 MTAKK RAL 1862. 1024. sz. Pest, 1862. július 6.

84 MTAKK RAL 1862. 925. sz. Pest, 1862. július 8.

Szalaynak egyik fő kötelezettsége volt az Akadémia különböző osztályai által kitűzött, valamint a magánalapítványi pályázatok meghirdetése, a beérkezett pályaművek kiadása bírálóknak,⁸⁵ végül a bírálatok ismertetése és közzététele.⁸⁶ Mindenkor gondosan ügyelt arra, hogy a pályázók a kitűzött határidőt szigorúan betartsák,⁸⁷ továbbá a felkért bírálók szintén idejében eljuttassák kritikai véleményüket a pályaművekről.⁸⁸ Szalay maga is részt vett néhány pályamű elbírálásában, Benkő Károly *Marosszék leírása* című monográfiáját például Wenzel Gusztávval együtt „nevezetes eredményeket” tartalmazó, „historico topographiai becses munká”-nak tartotta.⁸⁹

Több alkalommal kellett megtapasztalnia, hogy a „jutalomtételekre”, elsősorban a nyelv és széptudományi osztály által kezelt és meghirdetett Marczibányi-jutalomra nem érkezett be pályamunka.⁹⁰ Az akadémiai nagyjutalomra és a magánalapítványokra (így például a gróf Teleki József-, Gorove-, gróf Karácsonyi Guido-alapítvány, Nádasdy Tamás irodalmi pályatétel, a Hölgyek-alapítvány irodalmi és történelmi pályázatai stb.)⁹¹ évenként kiírt pályázatokra beküldött művek kapcsán többször is csalódottan kellett szembesülnie azzal a ténnyel, hogy azok – kevés kivételtől eltekintve⁹² – tudományos vagy irodalmi értéküket tekintve meg-

85 Ld. erre pl.: MTA Jegyzőkönyvei 1864. Hatodik ülés. 1864. február 15. 44–46.; uo. Tizennyolcadik ülés. 1864. május 23. 107.

86 Vö. erről: MTA Jegyzőkönyvei 1864. XXV-dik Nagy gyűlés. 1864. január 19. 20–22.; uo. Tizedik ülés. 1864. március 9. 54–55.; uo. Tizenkettedik ülés. 1864. március 16. 58–74.; uo. Tizenharmadik ülés. 1864. április 11. 74–76.

87 Ld. ezekre pl.: MTAKK RAL 1864. 399. sz. és 465. sz.

88 Szalay egyik alkalommal Toldy Ferencet figyelmeztette bírálatának mielőbbi megküldésére: „Méltóztassék, kérem véleményét a Gorove féle pályaműről beküldeni, hogy azt b. Kemény Zsigmondnak, mint a f[olyó] h[ó] 18án tartandó Nyelv- és Szép[irodalmi] Oszt[ály] Conferentia elnökének átadhassam [...]” Ld. Szalay Pesten, 1864. január 12-én kelt levelét: MTAKK M. Irod. Lev. 4-r. 113. sz.

89 Ld. erről *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 183.

90 Így pl. a „magyar nyelvújítás történetét és bírálatát, a magyar irodalom kezdetétől az újítási harczig” című jutalomtételre, továbbá a Hölgyek-alapítvány „Fölfedezések” vagy „Újabb nevezetes utazók” című pályatételeire. Ld. ezekről: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Első ülés. 1863. január 12. 22., 33–34., 38.; uo. Tizenegyedik ülés. 1863. április 1. 72–73.; uo. Huszonötödik ülés. 1863. július 1. 104.

91 Ld. ezekről pl.: MTAKK RAL 1864. 465. sz.; MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenegyedik ülés. 1863. április 1. 72–73.; uo. Huszonegyedik ülés. 1863. június 1. 94.; uo. Huszonötödik ülés. 1863. július 1. 104.; uo. Huszonhatodik ülés. 1863. július 6. 112.; uo. Harmickettedik ülés. 1863. október 18. 131.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. Első ülés. 1864. január 24. 30–31.; uo. Negyvenedik ülés. 1863. december 21. 159.

92 Az 1863-ban kiírt Nádasdy-pályatételre beérkezett művek között Arany János *Buda halála* című eposza nyerte el a 100 aranyforinttal jutalmazott díjat. A bírálóbizottság (Gyulai Pál, Jókai Mór és báró Kemény Zsigmond) együttes véleménye szerint Arany műve „annyira kitűnik tizenegy pályatársa közül, hogy ezek távolról sem versenyezhetnek vele [...]”. MTAKK K 1310. XXV. Nagygyűlés. 1864. január 19. – A Nádasdy-jutalomtételről, továbbá a Gorove-alapítvány által kitűzött díjról és az ezekre beérkezett pályaművekről ld. még: MTAKK RAL 1863. 627. sz. 1863. január 1.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. 20–22.; *Csengery A.*: MTA i. m. (80. jz.) 179–180.

lehetősen alacsony színvonalat képviseltek.⁹³ Szalay különösen aggasztónak találta, hogy a Teleki- és Karácsonyi-alapítványokra, amelyeket kifejezetten a drámai művek (szomorú- és vígjátékok) írására hirdettek meg, kevés számú és többnyire alacsony színvonalú pályamű érkezik be. Ennek okát elsődlegesen abban látta, hogy mindkét pályázat mindössze 100, illetve 200 arannyal jutalmazta a díjazottat. Szerinte kívánatos lenne a díjak összegének megemlése, mivel enélkül például a Teleki-alapítvány által kiírt jutalom „pályázók nélkül maradna”. Az Akadémiától várta a megoldást, amely egy háromtagú bizottságot küldött ki a kérdés megvizsgálására és a tárgyban javaslat tételére.⁹⁴

Szalay titoknoksága idején az Akadémia több új tudományos alapítvánnyal gazdagodott, korábban létesített, már működő alapítványok pedig megújítva mű-

93 Az 1862-ben a Teleki-alapítvány által meghirdetett szomorújáték-jutalomtétellel beérkezett kilenc pályamű többsége nem felelt meg az Akadémia által elvárt színvonalnak. Az egyik pályázó drámája (*Eskü és kötelesség*) a kritikák szerint „azon számtalan mű közé” sorolható, „melyek egy pár színpadi estét botrány nélkül töltvén le, örökre feledve tűnnek el in gurgite vasto”. A bírálók különösen kemény véleményt alkottak három pályaműről, melyek közül kettő II. Lajos király életét kívánta bemutatni. Az egyik ötfelvonásos drámának a bíráló szerint „se meséje, se dictionja nincs, csak irtozatos jambusai vannak, mellyekbe – hogy döcögjenek még a hogy – minduntalan oda nem való: ’én, te, ő, most, majd, im, ah, oh, hajh, sat. szótagok vannak ékelve”. A másik hatfelvonásos szomorújáték, melyet szerzője már az előző évben, 1862-ben is benyújtott, „se drámai becsüt nem nyert, se színi előadásra alkalmasabbá nem vált”. A harmadik, *Hölgyrabló* címet viselő műben „drámai cselekményről szó sincs; emberek jönnek, mennek, átkozódnak, megőrülnek, gyilkolnak, – az összefüggést sejteni alig lehet; Irójának a verses mértékről annyira a fogalma, hogy ha a sor nagy betűvel kezdődik, az Jambus”. Ld. ezeket a bírálatokat: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Első (összes) ülés. 1863. január 2. 33., 49–52. – A Gorove-jutalomdíjra 1863-ban meghirdetett „A népiesről a költészetben” c. pályázatra beérkezett mű szerzője a bírálók (Arany János, Toldy Ferenc és Gyulai Pál) egyhangú álláspontja szerint „a népies születésére nézve nem hoz bennünket tisztába se elméletileg, se gyakorlatilag. Daczára a nagyon kedvelt abstractionnak, általánosításnak, daczára philosophia lenni akaró nyelvének, határozatai ingadozók, nem tiszták, nem szabatosak.” A pályamű „a kérdést inkább összefoglalja, mint tisztába hozza – annál fogva nem ajánlhatik.” MTAKK K 1310. XXV. Nagygyűlés. 1864. január 19. Arany János részletes bírálatát ld. külön: MTAKK RAL 1863. 639. sz. – A Hölgyek-alapítvány által kiírt jutalomtételre („Kívántatik Görögország története Nagy Sándorig tudományos kézikönyvül a mívelt osztályok számára”) kettő írásmű érkezett be, melyekről a bírálók, Szilágyi Sándor és Somhegyi Ferenc lesújtó kritikát mondtak: „[...] benyújtott véleményeikben csak a fölött nem értenek egyet, melyik pályamű rosszabb a másiknál; az iránt, hogy jutalomra egyik sem érdemes, hogy nyelv, előadás, szerkezet tekintetében mindegyik kritikán alúl áll, s hogy még történeti adatok szempontjából sem ment egyik mű is tetemes botlásoktól, mindkét bíráló egy nézetben van. Ily körülmények közt a történeti bizottság a jutalmat nem véli kiadhatónak.” MTAKK RAL 1864. 388. sz. Pest, 1864. január 8. Vö. erről még: MTAKK RAL 1864. 367. sz.; MTAKK K 1310. XXV. Nagygyűlés. 1864. január 19. – Az Akadémia nemcsak az irodalmi és történeti tárgyú jutalomtételre kiírt pályázatokra beküldött munkák elbírálásában tette magasra a mércét, hanem a matematikai és a természettudományi művek esetében is. Bizonyítja ezt a szintén 1862-ben meghirdetett pályázatokra beérkezett nyolc dolgozat is. Ezek mind megfogalmazásukban, mind stílusukban, mind pedig választott tárgyuk feldolgozásában alacsony színvonalúaknak, hibás felfogásúaknak, összefüggésteleneknek, a kor tudományos követelményeinek nem megfelelőeknek minősítették, így jutalomra nem voltak ajánlhatók. Ld. ezt: MTA Jegyzőkönyvei 1863. XXIV. Nagy Gyűlés. 1863. január 12. 20–23.

94 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Osztály (összes) ülések. 1864. január 24. 30–32.

ködtek. Az elsősorban magánszemélyek által létrehozott alapítványoknak a kezelésére az Akadémiát kérték fel. Közülük néhányat a Tudós Társaság egykori jeles tagjainak emlékezetére alapítottak. Így például az Akadémia befogadta az 1850-ben elhunyt jogtudós és költő, Sztrokay Antal emlékének a megörökítésére a lánya, Molnár Jánosné Sztrokay Lujza által tett ezer arany értékű alapítványt. Ennek évi hatszázalékos kamatából az Akadémia minden második évben Sztrokay Antal nevét viselő 100 aranyforintnyi jutalmat adott ki a „jogi vagyis törvény és államtudományok magyar nyelven megjelent legjobb munká”-ja szerzőjének.⁹⁵ Nagy jelentőségű volt a Fáy András emlékére a pesti takarékpénztár által 20 ezer forint tőkével létrehozott Fáy-alapítvány, amelyből a legjobb hazai felfedezéseket és találmányokat jutalmazták.⁹⁶ Az Akadémia kezelésébe került az 1848-ban Fekésházy Mihály által 6 ezer forint tőkével létrehozott alapítvány, melyet a Tudós Társaság 1863-ban megújított, s melyből a legjobbnak ítélt magyar nyelvű tan-, olvasó- és kézikönyveket díjazták.⁹⁷

Szalay az Akadémiának tett legkülönbözőbb hazai és külföldi felajánlásokról és ajándékokról (így levél-, irat- és adatgyűjtemények) pontos jegyzékeket készített, és róluk az Akadémia elnöksége számára folyamatos jelentéseket tett. Az évenként több alkalommal külföldről az Akadémia könyvtárába csereként vagy ajándékként beérkezett könyvekről és kéziratokról,⁹⁸ továbbá a lemásolásra felajánlott ritka magyarországi kiadványokról pontos bibliográfiai jegyzéküket mellékelve az úgynevezett vegyes üléseken rendszeresen beszámolt.⁹⁹ Titoknoksága alatt dolgozta ki egy akadémiai bizottság a Tudós Társaság épülő palotájában elhelyezendő könyvtár szakrendszerét.¹⁰⁰

Szalay körültekintően ügyelt arra, hogy az Akadémia, a külföldi tudományos társaságok kiadványai, továbbá a hazai és külföldi alapítványok által felajánlott könyvek eljussanak a Tudós Társasághoz. Amikor az úgynevezett Farkasházy-alapítványtól beszerzendő jutalomkönyvek „felderítésében, beszerzésében, bekötésében és kellő időre felkészülésében” az Akadémiáról kiküldött bizottság tagjai elfoglaltságukra hivatkozva a rájuk bízott feladatot határidőn belül nem tudták

95 MTAKK K 1310. XXV. Nagygyűlés. 1864. január 19. Ld. erről még: MTA Jegyzőkönyvei 1864. Igazgatósági ülés. 1864. január 21. 11–12.; uo. XXV. Nagygyűlés. 1864. január 19. 14–15.

96 Ld. erről: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Huszonkilencedik ülés. 1863. július 27. 118–121.; uo. Harminczhetedik ülés. 1863. november 30. 146–147.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. Nagygyűlés. 1864. január 25. 37–40.; *Csengery A.*: MTA 1863. jún.–júl. i. m. (46. jz.) 141.

97 Ld. erről: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenharmadik ülés. 1863. március 30. 62–65.; uo. Tizenkilencedik ülés. 1863. május 31. 87–88.; uo. Huszonötödik ülés. 1863. július 1. 105–107.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 219–220.

98 Így pl. az amszterdami hollandiai királyi akadémia és a haarlemi tudományos társaság által felajánlott cserekönyvekről. Ld. erről bővebben: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenharmadik ülés. 1863. március 30. 60–61.; *Csengery A.*: MTA i. m. (18. jz.) 189.

99 MTAKK RAL 1863. 592. sz.; MTA Jegyzőkönyvei 1863. 38., 46–48., 70–72., 85–86., 93–94., 103–104., 124–125., 137–141., 150–151., 170–171.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. 41–42., 50–51., 102–105., 112–113., 119–121.

100 Ld. az erről készült javaslatot: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenhetedik ülés. 1863. április 27. 78–83.

végrehajtani, maga intézkedett: kapcsolatba lépett egy könyvkereskedővel, és megbízta őt a jutalomkönyvek minél előbbi elhozatalával.¹⁰¹ Szalay titoknoksága alatt az Akadémia könyvtára több száz, csereként beérkezett, illetve ajándékként felajánlott hazai és külföldi könyvvel gyarapodott.¹⁰² Levélben kereste meg a marosvásárhelyi Református Főiskola tanári karát, hogy Apáczai Csere János *Logika* című művét „lemásolás vagy ha szükségesnek találtatnék kinyomtatás végett” a Tudós Társaság rendelkezésére bocsássák.¹⁰³ A tanári kar készséggel teljesítette az Akadémia kérését, és azonnal kiadta másolásra a művet, sőt abban az esetben, ha az Akadémiának szándékában állna a mű kinyomtatása, kész „a nyomtatvány eredetijét is azonnal Pestre küldeni”.¹⁰⁴

Szalay igen precízen járt el az Akadémia számára felajánlott kéziratok és történeti dokumentumok kezelése és besorolása ügyében is. Ezeket a történeti és irodalmi kútfőket gyakran személyesen maga vette át és írt róluk szakvéleményt a Helytartótanácsnak, illetve az Akadémiának. Így járt el például a Vitnyédi Istvántól, a 17. századi soproni ügyvédtől, Zrínyi Miklós bizalmasától, a Wesselényi-féle összeesküvés egyik elindítójától, a magyarországi lutheránus egyház támogatójától származó, gróf Szirmay István által ajándékozott 17. századi „nagybecsű levélgyűjtemény” esetében.¹⁰⁵ Elismeréssel vette a Tudós Társaság nevében Torma Károly régész, az MTA levelező tagja által küldött „43 darabból álló oklevélsorozatot”, melyet Torma a *Történelmi Tárban* Szalay segítségével közzé is kívánt tenni.¹⁰⁶ Örömmel fogadta Vidéky László nevű „hazánkfia”-nak 1863 őszén a Tudós Társaságnak küldött, 76 darabból álló braziliai adatgyűjteményét,¹⁰⁷ továbbá a Besztercebányának a kamarával folytatott perével kapcsolatos oklevélgyűjteményét.¹⁰⁸ Titkarsága alatt fogadta be az Akadémia Kazinczy Ferenc több levelét.¹⁰⁹ A tudós kéziratok gyarapítása céljából megbízta Méry Etel (József) pápai (majd győri) Be-

101 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Huszonnegyedik ülés. 1863. június 22. 101–102.; uo. Huszonhatodik ülés. 1863. július 6. 112.

102 Közöttük említhető pl. a Tutkó József kassai városi pénzügyi lajstromozó által kiadott *Szabad királyi Kassa városának történelmi Évkönyve. Okmánytárral* c. munka, melyből a kiadó 300 példányt ajánlott fel ingyen az Akadémiának. Ld. erről: MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenhetedik ülés. 1863. április 27. 84.

103 MTAKK RAL 1863. 208. sz.

104 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Tizenketedik ülés. 1863. március 23. 58.; uo. Huszonhetedik ülés. 1863. július 13. 113–114.

105 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Hatodik ülés. 1864. február 15. 45.

106 Ld. erről Torma levelét Szalaynak. Csicsókeresztúr, 1862. december 22. MTAKK RAL 1862. 823. sz.

107 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Harminczharmadik ülés. 1863. október 26. 135–136.; A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól [...] 1863-ban i. m. (31. jz.) 15.

108 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Negyvenedik ülés. 1863. december 28. 169–170.

109 Így pl. Kazinczynek Gyulay Karolina grófnőhöz írott leveleit, melyeket a grófnő öccse, gróf Gyulay Lajos ajánlott fel az Akadémiának. Ld. erről Gyulay Lajos levelét Szalaynak. Budapest [!], 1862. március 26. MTAKK RAL 1862. 211. sz., továbbá Kazinczynek Samuel Gessnerhez írott, a zürichi „magyar tanuló társaság” által megküldött két levelét. Ld. erről Knezich Viktor „műegyetemi hallgató” levelét Szalaynak. Zürich, 1862. december 10. MTAKK RAL 1862. 506. sz.; MTA Jegyzőkönyvei 1863. Negyvenedik ülés. 1863. december 28. 170.

nedek-rendi áldozópapot és tanárt, hogy Révai Miklós 90 levelét az Akadémia számára lemásolja.¹¹⁰

Szalay az „értékes” felajánlásokat, de a kisebb ajándékokat is levélben köszönte meg a Tudós Társaság nevében. Meleg hangú levélben mondott köszönetet például Papp Istvánnak, Pivnica „derék bírójának” egy régi pénzérméért (ezt Papp „kétéves Júlianna lánykája” találta), „ki az Akadémiáról megemlékezett s gyűjteménye gyarapításához járulni kívánt”.¹¹¹ Midőn Szalay az országban talált középkori kincsek szétherdálásáról értesült, megóvásuk végett a hatóságok kemény fellépéséért folyamodott. Így 1862 áprilisában arról számolt be az Akadémia nevében a Helytartótanácsnak, hogy folyó hónapban egy Szécsény határában talált régészeti „lelemény” (egy ékszerekkel feldíszített női csontváz rézkoporsóban) „szétszaggattván a találók által darabjai a város népe közt elvesztek. E jelentés folytán tisztének tartja az Akadémia, hasonló, gyakrabban feltűnő vandalismus megszüntetése végett [...] a Helytartó Tanácsot felkérni: hogy a jelen század első tizedétől fogva több ízben a megyei hatóságokhoz küldött intézkedését, melyhez képest illetően talált régiségek tüstént az illető megyei hatóságnál bejelentendők s ennek után a Nemzeti Múzeumnak beküldendők, mielőbb megújítani méltóztassék.”¹¹² Örömmel üdvözölte viszont az olyan híreket, melyek a régi történeti és régészeti értékek megmentéséről szóltak. Így például Pauer János teológiai doktor, későbbi székesfehérvári püspök beszámolóját, amely szerint Fehérváron a püspöki palotához közeli építkezési munkálatok alkalmával a munkások „faragott kövekre, sikált vörös márvány és homokkő oszlopdarabokra, ágyu golyókra, mászos téglá töredékekre, olvadt réz hulladéokra” bukkantak. Ezek Pauer szerint minden bizonnyal a középkori székesegyház maradványai lehetnek, melyeket Pauer gondosan számba vett és felmérettetett, lerajzoltatott, illetve belőlük a múzeum számára többet félretett. Együttal Szalay segítségét kérte, hogy a leletekről az Akadémián előadásban értekezessen.¹¹³ Szalay indítványára az ásatások helyszíni megtekintésére és a feltárt régészeti leletek vizsgálatára az Akadémia egy öttagú bizottságot küldött ki Székesfehérvárra.¹¹⁴

Az Akadémia ásvány-, kőzet- és kagylógyűjteményének az elhelyezése ügyében Szabó József mineralógussal együtt tett indítványt az Akadémiának, hogy a gyűjtemény teljes leltárba vétele után ajánlják fel azt a Nemzeti Múzeum javára.¹¹⁵ Szalay örömmel fogadta be az Akadémia gyűjteményeibe a Rómer Flóris által feltárt nyugat-dunántúli templomokban felfedezett, „archeologiai s műtörténeti te-

110 Ld. Mérey Etel levelét Szalaynak. Pápa, 1862. március 14. MTAKK RAL 1862. 198. sz. Vö. erről még *Csengery A.*: MTA i. m. 446–447.

111 *R. Várkonyi Á.*: A Magyar Tudományos Akadémia a polgári i. m. (15. jz.) 101.

112 MTAKK RAL 1862. 899. sz.

113 Ld. Pauer Szalayhoz írott levelét. Székesfehérvár, 1862. május 2. MTAKK RAL 1862. 306. sz.

114 A bizottság tagjai a következők voltak: Érdy János, Henszlmann Imre, Ipolyi Arnold, Kubinyi Ágoston, Rómer Flóris és Kubinyi Ferenc. Ld. erről bővebben: *Csengery A.*: MTA 1862. június–október. Budapesti Szemle 16. (1863) 188–192. A bizottság munkájának az eredményeiről Henszlmann részletes jelentésben számolt be. Ld. ezt: *Csengery A.*: MTA i. m. (61 jz.) 168–173.

115 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Kilenczedik ülés. 1864. március 14. 53.

kintetben egyaránt becses jelképeit”, melyeket Storno Ferenc másolt le és ajánlott fel a Tudós Társaságnak.¹¹⁶

Szalay fontosnak tartotta a tudományos élet nemzetköziségét. Adolphe Thiers francia történetírónak az MTA levelező tagjává választása alkalmából írott köszöntőlevelében többek között kifejtette: „Úgy vélekszem, Uram, hogy a nemzetközi viszonyok, nagyobb és mindig nagyobb mérvben szövődve a tudomány közös kultusa által, elvégre diadalmaskodni fognak számos előítéleten, melyek a társadalmi jólét fejlődését gátolják, s melyeknek kiirtására más eszközök által már huzamosabb idő óta mutatkozik törekvés – süker nélkül. Ápoljuk e reményt, s folytassuk bizodalommal a pályát, melyet a tudomány jelelt ki nekünk.”¹¹⁷

Szalaynak mindössze két és fél év adatott, hogy a nemzet első tudományos intézetének rendes tagjaként, de egyik első tisztviselőjeként is egészségét sem kímélve, teljes odaadással szolgálhasson. Amikor 1864 júniusában egyre súlyosbodó betegsége miatt ismét külföldi gyógykezelésre, a württembergi Wildbadba kényszerült utazni,¹¹⁸ valószínűleg érezte, hogy már nem tér vissza „kedves Akadémiájára”. Jelzi ezt Csengeryhez egy hónappal halála írott levele, amelyben a hivatalnok precizitásával adott utasításokat arról, hol találja meg a jegyző a titoknoki dokumentumokat: „Legfelül jobbról az első fiókban az ülések elébe való irományok vannak, a másodikban a pályamunkákra s vizsgálat alatt lévő egyéb kéziratokra vonatkozók. Küldöm az íróasztal kulcsát.”¹¹⁹

Alig egy hónappal később a jegyzőnek jutott az a szomorú kötelesség, hogy az Akadémia Toldy Ferenc elnöklete alatt zajló soron következő ülésén a politikus és tudós történetíró haláláról szóló gyászhirot a Tudós Társaságnak bejelentse: „[...] a M. Tud. Akadémia szeretve tisztelt titoknoka, Szalay László Salzburgban, folyó hó 17-én d. u. 2 óraker, agyszélhűdésben, elhunyt. Szóló bocsánatot kér, ha ő, kit az elköltözött nagy lélekhez több mint 20 éves benső barátság köteléke csatolt, nem

116 MTA Jegyzőkönyvei 1863. Negyvenedik ülés. 1863. december 29. 160.; MTA Jegyzőkönyvei 1864. Igazgatósági ülés. 1864. január 12. 11.; A Magyar Tudományos Akadémia munkálódásairól [...] 1863-ban i. m. (31. jz.) 5., 9. Vö. erről még Römer Flóris levelét Storno Ferencnek. Pest, 1863. október 12. OSZKK Lt. Fond 32/127.

117 MTAKK RAL 1864. 416. sz. Pest, 1864. február 9. (Fogalmazvány. Ld. uo. a magyar nyelvű levél francia fordítását ugyancsak Szalay tollából.)

118 Szalay betegeskedéséről, gyógykezeléséről és haláláról bővebben ld. Fábián Gáborhoz írott levelét (Pest, 1864. június 16.), in: Szalay László levelei i. m. (6. jz.) 291.; *Flegler, A.*: Erinnerungen i. m. (71. jz.) 206.; *Uő*: Emlékezés i. m. (71. jz.) 280.; *Falk, M.*: i. m. (4. jz.) 84–85.; Szalay László levelei i. m. (6. jz.) 31–32.; *Szalay G.*: i. m. (1. jz.) 235.; *Angyal Dávid*: Szalay László emlékezete. MTA, Bp., 1914. 384. (Emlékbeszédek a Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött. XVI. kötet. 11. sz.)

119 Szalay László Csengery Antalnak. Pest, 1864. június 18. OSZKK Lt. Eötvös Józseftől a következő szavakkal vett búcsút: „Orvosaim hosszú pihenést rendeltek – mondá végre fájdalmasan mosolyogva – hosszú pihenést, és tudod, hogy az orvosoknak engedelmeskedni kell.” (41.) Ehhez, részint életművét összegezve, részint baráti körét újabb feladatok megoldására buzdítva, még hozzátette: „Egy van, mi szívemnek jól esik, – mondá, mielőtt eltávozott [ti. az utolsó gyógykezelésre] –, az hogy teljes meggyőződésem szerint a helyes úton jártam. Még sok dolgok lesz, de erős hitem, hogy a nemzet el fogja érni az állást, melyen azt látni szerettem volna.” Uo.

talál szavakat azon roppant veszteség kifejezésére, mely e gyász eset által hazánkat, irodalmunkat, s legközelebbiről akademiánkat érte. Minden arc mutatja, hogy az akadémia tagjai lelkek mélyéből, egész nagyságában érzik e veszteséget; s nem hiszi jelentő jegyző, hogy az érzés nyomasztó hatása alatt az osztály képes legyen a mai ülést megtartani.¹²⁰

Az ülésen részt vevő tagok megrendülten vették tudomásul tagtársuk halálát, jelezve egyúttal: „nem érzik magokat képeseknek, hogy a vett gyász híré után az ülés rendes teendőit végezhessek; s csupán a nagy elhunyt emlékezetének szentelven a néhány perczeket, a míg együtt voltak, egyértelműleg elhatározták: hogy az akadémia örökre feledhetetlen titoknoka, Szalay László arc képe, az akadémiai tagok saját költségén, mielőbb festessék le, és függesztessék föl az ülésteremben, mi célból még ez ülés folyama alatt, azonnal megnyitattott s a jelen nem volt akadémiai tagok közt is közzététetni rendeltetett az aláírási ív, elhatározzák továbbá hogy az akadémia, a megdicsőült férfiú tisztelt özvegyével, a mint lehet, küldöttség által tudassa azt a legbensőbb részvétet, mellyel a gyászoló család fájdalomában az egész nemzet, de mindenek fölött ezen intézet osztozik, mely a nagy elhunytban, mint rendes tagjában egyik büszkeségét, s mint titoknokában, nem csak jeles és buzgó tisztviselőjét, hanem egyszersmind, a tudós külföld előtt, a hazai tudományosság legméltóbb képviselőjét veszítette el”¹²¹

A titoknoki hivatalban Szalayt 1865-től követő Arany János az Akadémia előző évi működéséről készített jelentésében a Tudós Társaság elhunyt tagjairól, köztük hivatali elődjéről is megemlékezett: „A múlt évi közülésben olvasott jelentés óta tizenketten nyugosszák a holtak álmait, köztük egy, ki még amaz ülésen szava lánghatalmával szíveket gyújt vala; köztük maga is a jelentés tevő. – Kazinczy Gábor nyitja meg az elköltözők sorát, mintegy baljóslatul, hogy veszteségeink nagyok, pótolhatatlanok lesznek, és követik kegyetlen változatossággal. [...] és végre az, kiről méltóbb ajak fogja elmondani, hogy élete, munkálkodása, maga egy monumentum, az ércz jellem szilárdságával, a gondoskodás vas következetességével, munkáinak mű-plastikájával; egy, bár fájdalom! csonkafélben letört oszlop, de így is örök dísze a halhatatlanság pantheonjának, – Szalay László, kinek elvesztése, mint tisztviselő is, mennyire érzékeny csapás intézetünkre, semmi sem hirdeti hangosabban, mint épen az ellentét, hogy én állok megürült nyomán!”¹²²

120 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Huszonhatodik ülés. 1864. július 18. 127–128. Vö. erről még *Csen-gery Antal*: Magyar Tud. Akadémia (1864 május–július.). Budapesti Szemle 21. (1864) 384.

121 MTA Jegyzőkönyvei 1864. Huszonhetedik ülés. 1864. július 25. 128.

122 Titoknoki jelentés az Akadémia 1864–65. munkálkodásáról. In: A Magyar Tudományos Akadémia 1865. december 11. tartott i. m. (15. jz.) 18–19. Ld. erről még *Szily K.*: i. m. (5. jz.) 331.

ISTVÁN SOÓS
LÁSZLÓ SZALAY, SECRETARY OF THE HUNGARIAN
SCIENTIFIC SOCIETY

The study examines a more obscure period of the life of László Szalay (1813–1864), a key figure of political and social life in Hungary in the 19th century and of Hungarian historiography in general: his activities as secretary of the Hungarian Academy of Sciences. Szalay, who had been elected as secretary of the Academy, thanks to the effective intervention of his political allies, at the great assembly convoked in December 1861, held the post for some two and a half years. In his program he endorsed modern ideas of scientific policy elaborated jointly by the former and the new leadership of the Academy: he urged for a high level cultivation of the sciences, a leading and coordinating role to be assumed by the Academy in Hungarian cultural and scientific life, and for an increased popularisation and dissemination of the results of the different sciences. As a devoted partisan of civic values, he opposed the romantics who praised unconditionally the glorious past of the nation, but at the same time he proclaimed self-consciously his own Hungarian identity. He also rejected those extreme views which regarded both the Hungarians in general and their scientific and cultural achievements as „inferior” to the developments accomplished by the Western nations. He imagined the rise of the Hungarian nation in the framework of an effective scientific collaboration with the European nations, preserving in the process national characteristics and traditions alike. He urged for the establishment of a basic pool of social scientific knowledge on a national level, and was convinced that profound scientific examinations were the only means by which the history and culture both of his own country and of other nations could be sufficiently understood.

During his office as secretary, Szalay engaged himself to promote three major programs of scientific policy, and actively supported their realisation: the discovery of the Corvina codices at Istanbul, the establishment of the Hungarian statistical office, and the creation of the National Committee for the Supervision of Monuments for the more effective operation of the protection of national historic buildings. He played an important role in the everyday shaping of scientific life at the Academy, such as organising the work of individual departments and committees, maintaining relations between the Scientific Society and the different governmental offices, before all the Hungarian Royal Lieutenancy Council, organising cooperation with foreign academies and scientific societies, developing the academic library, supervising scholarships announced by the Academy, and taking care of various material offerings made for the benefit of it. His manifold and high-level activities as secretary in fact amounted to an „expansion of the civic spirit of science” in the history of the Academy.